

**Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі
Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы**

Даулбаев Бағлан Бақытұлы

Кәсіби-психологиялық даярлық және ІО басқару кафедрасы

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ
БОЛАШАҚ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ДЕВИАНТТЫҚ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН
ЖҰМЫСҚА ДАЙЫНДАУ**

«6М030300 – Құқық қорғау қызметі» мамандығы бойынша «магистр»
академиялық дәрежесін алу үшін

Магистрлік жоба

Ғылыми жетекші:
педагогика ғылымдарының
кандидаты
полиция полковнигі
Имажанова Г.С.

Қарағанды 2020

Кіріспе.....	4
1. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерін девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысқа дайындаудың ғылыми-теориялық негіздері.....	
1.1. Девианттық мінез-құлықты жасөспірімдер мәселесі - психологиялық-педагогикалық проблема ретінде.....	
1.2. Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының диагностикасы.....	
1.3. Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының педагогикалық шарттары.....	
2. Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығы бойынша тәжірибелік-экспериментальді жұмысы.....	
2.1. Педагогикалық эксперименттің мақсаты, міндеттері және кезеңдері.....	
2.2. Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының педагогикалық шарттарын жүзеге асыру.....	
2.3. Эксперимент нәтижелерін талдау және бағалау.....	
Қорытынды.....	
Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі.....	
Қосымша.....	

Анықтамалар

«Білім беру реформасы - бұл Қазақстанның нақты бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің маңызды құралдары.

Білім - іргелі дүниетанымды, ғылыми, жан-жақты білімді игеру, дағдылар мен қабілеттерді дамыту процесі; интеллектіні дамыту және оның нәтижесі, оқушының теориялық және практикалық дайындығының белгілі бір деңгейі.

Тұлғаның өзін-өзі тануы - бұл өзін-өзі тәрбиелеу іс-әрекетін қалыптастырудың жетекші шарты, оның маңызды шарты мен құралдары.

Двиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау процесінің жеткіліксіз тиімділігінің аталған себептерін қажетті және жеткілікті педагогикалық жағдайларды құру арқылы жоюға болады.

Нормативті сілтемелер

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. – Егемен Қазақстан. – 2007. – 15 тамыз.

2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2010.

3. ҚР үздіксіз білім беру жүйесіндегі кешенді тәрбие бағдарламасы. – Алматы, 2000.

4. Н.Ә.Назарбаев: «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» - Егемен Қазақстан газеті. 19/І-2006. №16

5. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту, 12.04.2017 – Егемен Қазақстан

6. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы.Егемен Қазақстан 17 қаңтар 2014 ж.

7. «Мәңгілік ел жастары –индустрияға» бағдарламасы.

8. «Білім беру мазмұнын жаңарту» бағдарламасы.

Кіріспе

Зерттеудің көкейтестілігі. Елімізде болып жатқан позитивтік өзгерістер, өкінішке орай біздің қоғамымыздың және мемлекетіміздің барлық тіршілік әрекетінде терең дағдарыспен қабаттасып жүреді.

Қалыптасқан жағдайда кәмелеттік жасқа толмағандардың арасында жағымсыз идеология, психология, мінез-құлық стереотиптері, ерекше өмір сүру үлгісі қалыптасады, ал түрлі ауытқулар өз болмысын көрсету, өзін-өзі таныту немесе тұрмыс нормасы ретінде көрінеді. Осыған орай қоғам жасөспірімдердің түрлі девиантты мінез-құлық көріністерінің қарқынды өсуінің куәсі болып отыр.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге мамандарды дайындау мәселесінің түрлі аспектілері отандық және шетелдік мамандардың назарына көп мәрте алынған.

Біздің зерттеу үшін білім беру және тәрбиелеу мәселерін өңдеумен байланысты қазақстандық ғылыми-педагогтардың көпжылдық зерттеулерінің нәтижелері қызытырады (Ш.А. Абдраман, С.А. Абдыманапов, Н.А. Абишев, А.Е.Абылкасымова, Г.З. Адилгазинов, М.К. Алтынбаев, К.М. Арынгазин, Е.З. Батталханов, Е.Ы. Бидайбеков, К.К. Жампейсова, А.Н. Ильясова, З.А. Исаева, А.Г. Казмагамбетов, Ж. А. Караев, С.Т. Каргин, А.А.Калюжный, Г.М. Кертаева, В.И. Коркина, М.А. Кудайкулов, Л.Х. Мажитова, М.С. Малибекова, Н.А. Минжанов, М.С. Молдабекова, Ж.Ж. Наурызбай, Г.Н. Нургалиева, Т.С. Садыков, М.Н. Сарыбеков, А.П. Сейтешев, Э.Г.Скибицкий, Ш.Т. Таубаева, В.В. Трофимов, К.С. Успанов, Г. Т. Хайруллин, Н.Н. Хан, Н.Д. Хмель, В. Г. Храпченков, Л.А. Шкутина және т.б.), кәсіби маңызды сапаларды қалыптастыру, біртұтас педагогикалық процесстегі адамгершілік тәрбиесіне дайындық, кәсіби білімнің теориясы мен тәжірибесінің дамуындағы мәселелер, біріктірілген курстарға бірлестіру арқылы жоғарғы мектеп дидактикасын жетілдіру, жоғарғы мектептегі білім мазмұнын стандарттау және модернизациялау.

Ғылымда жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықпен байланысты мәселердің тамыры терең. Онымен көп уақыт бойы түрлі ғылымдар айналсуда. Осы мәселенің түрлі аспектілері К.Д. Ушинский, П.П. Блонский, С.Т. Шацкийдің ғылыми зерттеулерінде қарастырылған.. Девиантты мінез-құлықтың психологиялық-педагогикалық себептері Г.А. Джакупова, Е.В. Змановска, И.С. Кон, М.С. Керимбаева, А.Е. Личко, А.С. Макаренко, В.С. Мухина, В.Т. Степанов, А.Н. Тесленко, Г.А. Уманов, В.И. Чередниченко және т.б. еңбектерінде және т.б. жазылған. Криминологиялық зерттеулердің дамуына қарастырылып отырған мәселеге қатысты маңызды үлес қосқандар Ю.М.Антонян, Ю.Д.Блувштейн, А.И.Долгова, Н.П.Дубинин, К.Е.Игошев, И.И.Карпец, В.Н.Кудрявцев, Г.М.Миньковский, В.С.Овчинский,

С.Л.Сибирияков, А.М.Яковлев және көптеген басқа ғалымдар.

Қазақстанда қиын жасөспірімдер мәселесімен айналысқандар Л.А. Байсеркеев, Ж.И. Намазбаев, Т.К. Болев, В.А.Хрущев, В.В.Трифонов, Р.А.Дабагян, К.А.Жукенова, В.А.Парфенов, В.П.Кривошеев, Г.А.Уманов, Э.И.Шнибеков, А.Д. Джумабаев, Л.К.Керимов, Л.В.Лысенко, А.М.Карабаева.

Кәсіби сапалар теориясы және әдістемесі бойынша ерекше маңызы бар еңбектер Б.А. Абдыкаримов, К.М. Арынгазин, Г.К. Ахметова, В.В. Егорова, К.К. Жампейсова, К.Ж. Кожахметова, С.Т. Каргин, Н.Э. Пфейфер, О.П. Сейтышев, О.Ш. Таубаева, Н.Д. Хмель, Л.А. Шкутина, сондай-ақ Ю.П.Азаров, З.А. Исаева, К.К. Калюжний, М.А. Кудайкулов, С.С. Маусымбаев, Л.М. Рогова, Э.Г. Скибицкий, В.В. Трофимов, Г.А. Уманов және т.б.

Жастар саясатының мәселелері және жасөспірімдердің антиқоғамдық мінез-құлығының ролі және оны жеңу И.Г.Батку, Т.А.Бондаренко, Т.С.Варданян, Г.Н.Ветрова, А.Я.Вилкс, Г.И.Забрянский, Т.П.Кудлай, Т.А.Лелеков, Э.П.Мельникова, Д.К.Нечевин, В.А.Попов, Л.А. Прохоров, Т.М.Чапурко, Г.И.Швединская және бірқатар өзге авторлардың зерттеулерінде көрнісін тапты.

Қазақстанда құқықты қорғау органдарында жасөспірімдер арасында қылмыс және құқықты бұзушылықтың алдын алу және ашу бойынша үлкен жұмыстар жүргізіледі. Бірақ бұл жұмыстар арнайы дайындығы жоқ құқықты қорғау органдарының қызметкерлерімен және негізінен кәмелеттік жасқа толмағандардың ісі бойынша инспекция бөлімшесімен жүргізіледі.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының ішкі істер Министрлігі білім мекемелерінің курсанттарының кәсіби дайындау, өзінің қызметтік әрекетінің барысында жасөспірімдермен алдын алу және тәрбиелеу жұмыстарын жүзеге асыруы қажетті, әдістемелік, теориялық және тәжірибелік негіздерді талап ететін, көкейкесті ғылыми-тәжірибелік мәселе болып табылады.

Кәсіби дайындықта әумесер мінез-құлықты жасөспірімдермен алдын алу жұмыстарын жүргізетін, болашақ ішкі істер органының кәсіби білім, ептілік және дағдыларды алуға, осы санаттағы балаларды белсенді кәсіби қызметке ынталандыратын қызметкерді дайындау мәселесі маңызды орын алады.

Құқықты қорғау органдарының кадрларын даярлаудың педагогикалық теория және тәжірибенің көкейкесті сұрақтары келесі қазақстандық ғалымдардың еңбектері мен басылымдарында көрінісін тапқан: С. М. Имадиев, Н. П. Ким, Н. А. Минжанов, Р. Д. Окашев, У. К. Санабаев, А. К. Садыков, С. С. Тауланов, Тусупбеков, С.С. Туркенованың және т.б. . [i; ii; iii; iv; v; vi; vii]. Осы бағыттағы мәселелерді ресей ғалымдарының еңбегінен де көруге болады: А. С. Батышев, И. В. Горлинский, В. Г. Колухов, И. А. Латкова, А. М. Столяренко және т.б. [viii; ix; x; xi; xii].

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге ішкі істер органының қызметкерлерін дайындау сұрағы педагогикада өңделген болып

табылады. Тәрбиелеудің жалпы ережесіне түрлі философиялық және педагогикалық көзқарастардың болуына сәйкес девиантты мінез-құлықтың алдын алу және түзету үшін осындай балалармен жұмыс жасайтын ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерін дайындау қажетті.

Ішкі істер органының болашақ қызметкерін девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау кәсіби әрекетке дайындау жүйесінде қызм жасайтын ұзақ уақытты процесс ретінде зерттелмеген болып қалуда. Қазақстан Республикасының ішкі істер Министрлігінің білім беру мекемелерінде девиантты мінез-құлықтағы жасөспірімдермен жұмыс істейтін болашақ қызметкерлерді дайындауға көңіл бөлінбейді.

Қазақстан Республикасының ішкі істер Министрлігінің білім беру мекемелеріндегі оқу процесстерін зерттеуді талдау девиантты мінез-құлықтағы жасөспірімдермен жұмысқа тындаушыларды дайындау бойынша бағдарламалар және жоспарлар, әдістемелік құралдардың жоқтығын көрсетті.

Нәтижесінде ішкі істер органының тәрбиелік-алдын алу әлеуетін күшейтуіне қажеттілік пен девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен тәрбиелеу-алдын алу қызметін қамтамасыз етуге қабілетті ішкі істер органының қызметкерлері дайындығының деңгейі арасында қайшылық қалыптасты.

Біздің қоғамдағы кең спектрдан әлеуметтік мәселелерді зерттеу Қазақстан Республикасының ішкі істер Министрлігінің білім беру мекемелерінің тындаушыларын дайындауды зерттеудің дербес пәні ретінде бөліп қарау, біріншіден, жасөспірімдердің девиантты мінез-құқығын дамытудың жағымсыз тенденцияларымен, елеулі дәрежеде Қазақстанның өтпелі кезеңінің күрделіліктерімен байланысты деп түсіндіріледі.

Екіншіден - өсіп келе жатқан ұрпақтың денсаулығы мен өмірін қорғау және кәмелеттік жасқа толмағандардың заңды мүдделерін және құқығын қорғау бойынша мемлекеттік саясатты қалыптастыру бойынша тапсырмалардың мемлекет пен қоғам қызметіндегі дербес бағыт ретіндегі маңыздылығы және масштабтылығы.

Үшіншіден – кәмелеттік жасқа толмағандардың тіршілік әрекетінің ерекшелігі мен өзіндігі.

Төртіншіден – жасөспірімдердің девиантты мінез-құлығының алдын алу жүйесінің өзгешелігімен байланысты.

Тізімделген факторлар, біздің көзқарасымыз бойынша біздің тандап алған «Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерін девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысқа дайындау» тақырыбымыздың көкейкестілігін, сондай-ақ девианттытің алдын алу бойынша арнайы шараларды және жалпы әлеуметтік жүзеге асыру үшін мамандарды дайындау қажеттілігін ескертеді.

Зерттеу мақсаты: Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты

жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындауды ғылыми тұрғыдан негіздеу.

Зерттеу нысаны: Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының кәсіби дайындық процесі.

Зерттеу пәні: Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелерінің курсанттарының дайындығын қалыптастыру.

Зерттеудің ғылыми болжамы: егер Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелерінің курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығын қалыптастырудың педагогикалық шарттары жасалса, онда өзіндік сананың лайықты кәсіби борышының қалыптасуына бағытталған қажетті теориялық білімдер, ептіліктер және дағдылар жиынтығына негізделеді, ол ізделетін сапаны қалыптастыру мүмкіндігін жоғарылатады, өйткені осы жағдайда біртұтастық, жүйелілік және кәсіби дайындықтың процессуалды жағы қамтамасыз етіледі.

Зерттеудің міндеттері:

1. Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының қажеттігін ғылыми тұрғыдан негіздеу;

2. ПБ қызметкерінің девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының үлгісін жасау, ПБ қызметкерінің кәсіби қызметінде зерттелетін аспектіге дайындығының қалыптасу өлшемдерін, көрсеткіштерін, деңгейлерін жетілдіру;

3. Ішкі істер органы қызметкерінің девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының педагогикалық шарттарын жасау;

4. Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелерінің тыңдаушылары дайындығының педагогикалық шарттары нәтижелілігін эксперимент арқылы тексеру.

Жетекші идея: білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығы – ол тыңдаушының жеке біртұтас білімі, сондықтан осы сапаны қалыптастыру Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелерінің біртұтас педагогикалық процессінің ажырамас табиғи бөлігі болып табылады.

Зерттеу көздері: жеке тұлғаның қалыптасуы және дамуы мәселелері бойынша философиялық, әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық еңбектер, адамзаттық және кәсіби әрекеттердің сипаттамасының мәні; еңбекке, әрекетке кәсіби «дайындық»; Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігінің, Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің, сондай-ақ типтік, оқу жоспарлары және бағдарламалары, қазіргі білім жүйесінің ғылыми-теориялық ережелері, ҚР ІІМ жоғарғы білім беру мекемелерінің профессорлық-оқытушылық тәжірибесі, сондай-ақ магистранттың педагогикалық және зерттеу тәжірибесі.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздері болып таным теориясы, табиғаттың, қоғамның және адамның диалектикалық бірлігі мен өзара байланысы туралы заңдылықтар. Жеке тұлғаның адамгершілік құндылығын қалыптастыру, іс-әрекет, тұлға, құндылықтар теориялары негізінде қарастырылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы, қызметтің және тұлғаның философиялық және психологиялық теориясы, тұлғаны жетілдірудегі қызметтің рөлін анықтау жөніндегі ілім. Психологтың идеялары мен қорытындылары – педагогикалық әрекеттің мазмұны мен ерекшелігі туралы педагогикалық ғылым. Ақыл-ойлық әрекеттерді кезең бойынша қалыптастыру теориясы психологиялық негіз болып қабылданды, ал зерттеудің теориялық негізі педагогикалық процесстің біртұтастық теориясын және Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелерінде курсанттарды кәсіби дайындаудағы бейнесін құрайды.

Зерттеу әдістері: зерттелетін тақырып бойынша ғылыми дереккөздердің талдауы және синтезі, теориялық модельдеу, алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибені зерттеу және қорыту, бақылау, сауалнама жүргізу, тұрақтандыру және қалыптастыру эксперименттері, сараптамалық бағалау әдістері, сондай-ақ зерттеу нәтижелерін статистикалық өңдеу әдістері.

Зерттеудің негізгі кезеңдері:

Бірінші кезеңде (2018-2019 оқу жылы) мәселе бойынша ғылыми әдебиетті теориялық талдау жүзеге асырылды, мәселені шешудің жалпы тәсілдемелері жасалды, зерттеудің мақсаты анықталды, оның тапсырмалары анықталды, оның тапсырмалары, эмпирикалық зерттеудің жеке аспектілері қалыптастырылды.

ҚР ИБ қызметкерлері мен білім беру мекемелерінің курсанттарында зерттеу сапасын қалыптастырудың бастапқы жағдайы зерттелді, оқу жоспарлары мен бағдарламаларына талдау жасалды, кәсіби әрекеттің зерттелу аспектісіне білім беру мекемесінің курсанттарының дайындығының деңгейін анықтау әдісі және зерттелу сапасының кезеңдік қалыптасу әдістемесі жасалды және негізделді, тәжірибелік-педагогикалық жұмыстың мазмұны анықталды.

Екінші кезеңде (2019-2020 оқу жылы) Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындығын қалыптастырудың жасалған әдістемесінің тиімділігін тексеру бойынша тәжірибелі-экспериментті жұмыс жүргізілді. Алынған эксперименттік мәліметтерге талдау және статистикалық өңдеу жүргізілді, қорытындылар мен ұсыныстар қалыптастырылды, ҚР ИМ білім беру мекемелері курсанттарының дайындығын жемісті қалыптастыруға септігін тигізетін педагогикалық шарттары анықталды.

Нәтижелерді талдау және қорыту зерттеудің қорытындыларын тұжырымдауға мүмкіндік туғызды.

Зерттеу базасы. Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды «Болашақ» университеті

Зерттеудің теориялық мәні және ғылыми жаңалығы:

1. ҚР ПМ курсанттарын девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындаудың мәні және жағдайы талданды және зерттелді, білім беру-тәрбиелеу және тәрбиелеу-алдын алу процесстерін ұйымдастыру, басқару және бақылаудың тактикалық әдістері және стратегиялық жолдары жүйесінің қағидаларына сәйкестендіріліп құрастырылды.

2. Білім беру мекемелері курсанттарының кәсіптік-тұлғалық қасиеттері ретінде девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының мазмұнына теориялық негіздеме берілді, дайындығының өлшемдік-деңгейлік құрылымы дәлденді және нақтыланды және зерттеліп отырған дайындық кәсіби қызметке дайындық аспектілерінің бірі екендігі дәлелденді.

3 ҚР ПМ курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының мақсаттарын көрсететін, жұмыстарының жағымды бағыттылығын, интегративтілігін, жүйелілігін және фактор аралық өзара шарттылығын қалыптастыруға септігін тигізетін алдыңғы қатарлы қағидалар анықталды.

4. Білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге кезеңді дайындығының әдістемесі мен мазмұны негізделді.

5. «Девианттық мінез-құлық» түсінігінің мәні нақтыланды және күрделі, әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде толықтырылды, ол мінез-құлық нормаларынан алуан түрлі ауытқуларымен, әлеуметтік орнатуларда – заңдарда және моральдық ережелерде көрінетін мінез-құлықтың әлеуметтік талаптарына сай келмейтін белгілерімен сипатталды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы:

1. ПБ қызметкерінің девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының үлгісі жасалды.

3. ПБ қызметкерінің кәсіби қызметінде зерттелетін аспектіге дайындығының қалыптасу өлшемдері, көрсеткіштері, деңгейлері анықталды.

3. Ішкі істер органы қызметкерінің девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының педагогикалық шарттары жасалды.

4. Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелерінің тындаушылары дайындығының педагогикалық шарттары нәтижелілігі эксперимент арқылы тексерілді.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

1. «Білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығы» түсінігі, біз қарастыратын білім беру мекемелері курсанттарының біртұтас кәсіби-тұлғалық қасиеті, ол

девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысқа бағдарлануды, осы саладағы еңбектердің теориялық негізділігін және осы санаттағы балалармен алдын-алу жұмыстары әрекетіндегі білімді интегралдайды;

2. Дайындық үлгісі мотивациялық, мазмұнды және процессуалды құрауыштармен бірлесе отырып, дайындықтың мүмкіндігі бар деңгейлерінің өлшемдері, көрсеткіштері, зерттеліп отырған білім беру мекемесінің курсанттары дайындығының жалпы өлшемі оның жоғарғы, жеткілікті, орта және төмен деңгейлерде болатын негізгі құрамдарының қалыптасу дәрежесі болып табылады;

3. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысқа дайындығы диагностикасының және қалыптасуының әдістемесі және талаптарының негізділігі.

4. Ішкі істер органы қызметкерінің девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының педагогикалық шарттары.

Диссертация құрылымы: диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, пайдаланған әдебиеттер тізімі және қосымшалардан тұрады.

1 Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерін девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысқа дайындаудың ғылыми-теориялық негіздері

1.1. Девианттық мінез-құлықты жасөспірімдер мәселесі - психологиялық-педагогикалық проблема ретінде

Еліміздің қазіргі даму кезеңінде әлеуметтік-экономикалық, саяси және қоғамдық өмірде түбегейлі өзгерістер болып жатыр, осы өзгерістер білім беру жүйесінде өзгерістерді тудырады. Өз жеке тұлғасын үнемі жетілдіріп отыратын бастамашыл және дербес мамандардың қоғам қажет ететіндігі сөзсіз.

Өзінің жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан әлемнің бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына кіру стратегиясы» атты өзінің жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында мемлекетіміздің дамуының басым бағыттарының бірі заманауи білім беру жүйесінің дамуы мен білікті кадрлар даярлау болып табылатындығын атап кетті.

«Білім беру реформасы - бұл Қазақстанның нақты бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі. Бізге экономикалық және әлеуметтік модернизация қажеттіліктеріне сай келетін заманауи білім беру жүйесі қажет». [1].

Мемлекеттік тапсырысқа байланысты заманауи білім беру жүйесі заман талабына сай мамандарды даярлауы керек. Дәл осы мамандар өз функцияларын лайықты орындай алумен, жоғары қабілеттілігімен, әлеуметтік және кәсіби ұтқырлығымен, білімді тез жаңартуға, дағдылар мен қабілеттер арсеналын кеңейтуге және қызметтің жаңа бағыттарын дамытуға дайындығымен ерекшелене алады.

Жоғары білім алуан түрлі, соның ішінде жастардың кәсіби дамуын қамтамасыз етуге, терең және нақты біліммен қаруландыруға, дағдылар мен болашақ кәсіби іс-әрекеттерді беруге, қазіргі заманғы кәсіби әдістерді қолдана отырып, жаңа, үнемі өзгеріп тұратын жағдайларда жұмыс істеуге дайындауға арналған.

Білім - іргелі дүниетанымды, ғылыми, жан-жақты білімді игеру, дағдылар мен қабілеттерді дамыту процесі; интеллектіні дамыту және оның нәтижесі, оқушының теориялық және практикалық дайындығының белгілі бір деңгейі. Тәрбиенің нәтижесі – білімділік, кәсіби күзiреттілік, адамның менталитеті, оның жеке басының маңызды педагогикалық ерекшелігі (қасиеті) [160].

Білім қоғамның маңызды әлеуметтік институты ретінде оның жағдайы мен даму тенденцияларын көрсетеді және оған әсер етеді, өйткені елдің болашағы көп жағдайда білім беру саласындағы жағдайды қалыптастыруға байланысты болады.

Өз кезегінде, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі өзгерістер білімге белсенді ықпал етеді, жаңа тарихи кезеңнің талаптарына ұтқырлық пен адекватты жауап беруді талап етеді.

Сондықтан қазіргі білім беру жүйесі Қазақстанның даму қажеттіліктеріне сәйкес келуі керек.

Білім мемлекеттік саясаттың басым бағыты ғана емес, қоғам мен мемлекеттен тыс, тек ақыл-ой абстракциясы болатын жеке тұлға болудың құралы болып табылады.

Білім - бұл қоғамдық өмірдің рухани функциясы, оның өмір беретін көзі - халықтың рухы - өзін-өзі анықтайтын, демек мемлекеттің нағыз іргелі қағидасы.

Қазіргі қоғамның талабына байланысты, Қазақстан Республикасы ИМ оқу орындары студенттерінің кәсіби дайындығы, олардың мемлекеттік мәселені ойдағыдай шешуге кәсіби дайындығының қалыптасу және жоғарылау мәселесі ерекше маңызды болып табылады.

«Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» «білім беруді ұйымдастырудың қағидаларын және ондағы оқушының ролін білім, біліктің пассивті «алушыдан», таным процесінің белсенді субъектісіне ауыстыру» қажеттілігін атап өтті [2].

Бұл талаптар «Қазақстан Республикасындағы 2016-2019 жылдарға арналған білім беруді дамытудың бағдарламасы», «Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясатын дамыту тұжырымдамасында» көрсетілген [3-4].

Біздің зерттеуімізде Ішкі істер министрлігі білім беру ұйымдары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасау саласына бет бұрдық, ондағы кәсіби психологиялық-педагогикалық дайындық зерттеуді және жетілдіруді қажет етеді.

ИМ оқу орындарындағы курсанттары болашақ полиция қызметкерінің кәсіби дайындығының барлық түрлерімен: қоғамдық-саяси, арнайы, психологиялық, педагогикалық және әдістемелік тұрғыдан тығыз бірлікте болған жағдайында ғана жеке тұлға ретінде танылады.

Әлеуметтік-экономикалық саланың түбегейлі өзгерістері, әлеуметтік саралану мен қоғамның әлеуметтік-мәдени деформациясының артуы, әлеуметтік процестердің күрделілігі, олардың жоғары динамикасы, ауқымдылығы жасөспірімдердің әлеуметтенуіне жаңа жағдайлар жасады.

Мұндай жағдайларда адам көбінесе қазіргі және болашаққа деген сенімді жоғалтады, немқұрайлылық пен моральдық қауіпсіздік жолына түседі, ол әлеуметтік құндылықтардың жүйесін қайта бағалайды.

Көптеген ескі құндылықтардың құлдырауы және жаңа идеалдардың болмауы көбінесе жасөспірімдердің моральдық жойылуына және руханиятының жетіспеушілігіне, олардың агрессивтілігіне және мәдениет деңгейінің төмендеуіне әкелді.

Еліміздегі білім мен мәдениеттің беделі айтарлықтай төмендеді, бұл өз кезегінде жеке тұлғаның жетілмеуін тудырады, оның дамуының жалпы

деңгейін төмендетеді және талаптар мен моральдық нұсқаулықтарды қарабайыр етеді.

Елдегі саяси және экономикалық тұрақсыздық, көптеген қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеуге арналған әлеуметтік институттардың бұзылуы мен әлсіреуі «қауіп-қатер тобы» деп аталатын отбасылар, әлеуметтік жетім балалар мен девиантты мінез-құлықты жасөспірімдер санының едәуір өсуіне әкелді.

Өзін-өзі тану мен өзіне-өзі сын көзбен қараудың қарқынды дамуы жасөспірім кезіндегі баланың тек айналасындағы әлемдегі ғана емес, сонымен бірге өзінің өзіндік имиджі саласындағы қайшылықтарды анықтайтындығына әкеледі, бұл И.М. Ильинский «ақыл жоғарылап, бірақ рух, мораль және сенім құлдыраған. Адамға үнемі Адам жетіспейді» айтуына сәйкес келеді[154].

Өскелең ұрпақтың проблемасы кез-келген өркениетті қоғамның денсаулығын қорғайтын және нығайтатын және қылмыстың индустриализациясын анықтайтын жағымсыз құбылыстармен күресетін ерекше алаңдаушылық тудыруы керек.

Бұл жағдайда ең бастысы ішкі істер органы мамандарын даярлаумен байланысты проблема, оны шешу олардың кәсіптік қызметке дайындығына және жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын алуға ықпал етеді.

Осыған байланысты, девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен үнемі кәсіби іс-әрекет барысында білім беру процесін тиімді жүргізуге, оңтайлы шешімдер қабылдауға, ата-аналарымен және басқа да отбасы мүшелерімен қарым-қатынасты дұрыс құруға, осындай жасөспірімдердің жеке тұлғасының деформациялану мүмкіндігін алдын ала көре білетін болашақ полиция қызметкерлерін даярлау қажет.

Бастапқы шешімнің маңыздылығына қарамастан, баланың жеке басының дамуындағы жағымсыз процестерді анықтайтын өткір әлеуметтік проблемалар, ішкі істер органдары (ішкі істер органдары, прокуратура, сот, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Әділет министрлігіне бағынысты қылмыстық-атқарушы жүйелік мекемелері) түрлі ықпал ету құралдарын қолдана отырып, өз құзыреті шегінде кәмелетке толмағандар арасында профилактикалық жұмыстар жүргізеді.

Басқа органдардың, атап айтқанда құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіру функциясын жүзеге асыратын прокуратураның маңыздылығына қарамастан, алдын алу шаралары мен жас ұрпақты тәрбиелеуді ішкі істер органдары жүзеге асырады. Олар кәмелетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылық пен қылмыстың алдын-алуға арналған арнайы субъект болып табылады.

Осыған байланысты ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерін даярлау мәселесі өте өзекті болып табылады және оны ПМ оқу орындарындағы арнайы ұйымдастырылған педагогикалық процесте шешуге болады. Аталған проблема психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде жеткілікті түрде көрсетілмеген кәсіби қызметке дайындық проблемасымен

тікелей байланысты.

Мамандардың кәсіби қызметке дайындығы мәселесі ХХ ғасырдың 50-60 жылдарында ғана психологтардың басты назарында болды. Зерттеушілердің көпшілігі дайындықты тұлғаның ерекше ішкі жағдайы ретінде түсінуге бейім.

«Дайындық» категориясы психологтар Н.Д. Левитов [5], Ш.А. Надирашвили [6], А.С. Прангишвили [7], Н.Д. Узнадзе [8] оны орнату тұжырымдамасымен байланысты ерекше ұзақ мерзімді мемлекет ретінде анықтайды.

Н.Д.Узнадзенің тұжырымдамасы бойынша «саналы психикалық процестердің пайда болуының алдында - қарым-қатынас жағдайы - белгілі бір қызмет түріне дайын болу» эксперименттік мәліметтерге сүйене отырып, Н.Д.Узнадзе «адам психологиясы тұтастай - іс-әрекет принципіне - орнату принципіне негізделген» деп тұжырымдайды [8].

Грузин психологиялық мектебінің зерттеулеріне сәйкес қондырғы, б.а. жауаптың белгілі бір формасына дайындығы тұлға мен белсенділік бірлігі теориясының негізгі мәселелерімен байланысты болуы керек деп, ал А.С. Прангишвили өз зерттеулерінде «көзқарас» ұғымын «барлық объектілер мен жағдайларға қатысты белгілі бір әрекет формасына жеке адамның дайындығының функционалдық жағдайы» деп түсіндіре отырып, оқытудың нәтижелілігіне көзқарастың әсерін дәлелдеді. Автор «қондырғы» ұғымын оның әр сәтінде субъектінің тұтастығын көрсету үшін қолдану керек деп атап өтеді [7].

А.Г.Асмолова [9] өзінің грузин ғалымдарының ойларын жинақтайтын ғылыми еңбектерінде қондырғының пайда болу процесі іс-әрекеттің, іс-әрекеттің пайда болуының алғышарты ретінде қажеттілікке байланысты және қажеттілікті қанағаттандыратын жағдайға байланысты деген қорытындыға келеді.

Зерттеушілер (М.И. Дьяченко, Л.А.Кандыбович) «адам дайындығының кәсіби маңызды қасиеті қиын психологиялық жағдай болып табылады және келесі компоненттерді қамтиды: а) танымдық, б) эмоционалды, в) мотивациялық, г) ерікті» деп атап өтті.

Қ.М. Дурай-Новакова кәсіби дайындықты күрделі құрылымдық білім деп анықтайды, оның негізгі өзегі оң көзқарастар, мотивтер, мамандықтың құндылықтары және маңызды кәсіби мінез-құлық белгілері болып табылады [12,254].

Сонымен қатар М.И.Дьяченко, Л.А. Қандыұлы, Қ.М. Дюрай-Новакова дайындықтың мазмұны мен құрылымын анықтай отырып, оның университетте қалыптасуы мүмкін екенін көрсетеді. С.А. Николайенко «дайындықты» жеке тұлғаның күрделі қалыптасуы, қасиеттер, қасиеттер жүйесі деп қарастырады, өзіне жүйелік және құрылымдық ерекшеліктерін анықтау міндетін қояды [13].

Кәсіби дайындық құрылымында ол екі құрылымды ажыратады: ұзақ мерзімді (тұрақты - тұлғалық белгілер синдромы) және динамикалық (ситуациялық психикалық күй).

Кәсіби қызметтің әртүрлі аспектілеріне дайындығын зерттеу әрекеттерін әр түрлі уақытта әр түрлі ғалымдар жасағанын ескеріңіз. Олар «Дайындық» категориясын келесідей анықтайды:

- қажетті қабілеттер жиынтығының болуы (В. Г. Ананьев [14], С. А. Рубинштейн)[15];

- кәсіби жағдайлар мен міндеттерді мақсат ету (В. А. Петровский, К. К. Платонов, Н. Д. Узнадзе және т.б.) [16, 17.8]

- сапа, тұлғалық қасиет (К.К. Платонов, М.И. Дьяченко) [18,19];

- тұлғаның белгілі бір функционалдық жағдайы (Н.Д. Левитов) [5];

- белгілі бір іс-әрекетке дайындық нәтижесі (М.И. Дьяченко) [10].

В.А. Калик. [20], Н.В.Кузьмина [21], В.А. Сластенин [19], Щербакова А. [22] және басқалардың еңбектерінде «Дайындық» қызметтің құрылымдық компоненттерін және оның қызмет ету ерекшеліктерін зерттеу аясында қарастырылды.

Мысалы, В.А. Сластенин дайындығын маманның кәсіби бағдарлауының бір көрсеткіші ретінде көрсетеді және оны «бір жағынан көзқарастар, мотивтер, құндылық бағдарлары, ал екінші жағынан білім, білік, бір-біріне жағдай жасайтын тұтас білім» ретінде қарастырады. [19,123].

Маманның жеке басын, оның кәсіби қасиеттері мен дағдыларын қалыптастыру мәселелерін қарастыра отырып, А.И. Щербаков іс-әрекетке психологиялық-педагогикалық дайындығын адамның психикасының интеллектуалдық, мотивациялық және ерікті құрылымын қамтитын күрделі динамикалық құрылым ретінде анықтайды [22].

«Дайындық» түсінігін түсіндірудегі айырмашылықтарға қарамастан, авторлардың көпшілігі бұл жеке тұлғаның ерекше психикалық жағдайы деп санайды, ол функционалдық деңгейде де, жеке деңгейде де көрінуі мүмкін. Кәсіби қызметке дайындығы ұзақ болғандықтан, ол жеке тұлғаның ажырамас көрінісі ретінде қарастырылады, яғни бірінші кезекте жеке деңгейде. Сондықтан, біздің зерттеу аясында курсанттардың девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдермен жұмыс жасауға қатысушылардың көзқарасын қалыптастыру мыналарды қамтиды:

- курсанттарды жасөспірімдерге жеке көзқараспен қарауға бағыттау;

- кәсіби психологиялық дайындыққа, оның ішінде жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасауға қызығушылықты дамыту;

- курсанттардың кәсіби психологиялық дайындығының қозғаушы күштерінің функцияларын орындайтын танымдық және кәсіби практикалық қажеттіліктерді қалыптастыру;

- кәсіби психологиялық дайындық мақсатына мотивтердің міндетті түрде ауысуы;

- өзгеретін жағдайға, әлеуметтік қажеттіліктерге байланысты курсанттарды кәсіби және психологиялық қызметке дайындау процесін уақтылы түзету;

- курсанттардың кәсіби және психологиялық қызметке дайындығы туралы түсінігі, мұнда көзқарас адамның девиантты мінез-құлық

жасөспірімдерімен жұмыс істеуге бағытталғандығы мен дайындығының жетекші құрамдас бөлігі болып табылады.

Ішкі істер органының болашақ қызметкерін кәсіби қызметке дайындау кезінде оның кәсіби дайындығы нені сипаттайтынын, «кәсіби дайындық» ұғымының мәні неде екенін нақты түсіну керек.

Біздің зерттеуімізде ПМ оқу орындарының курсанттарымен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындау мәселесін қарастырамыз.

Зерттеудің маңызды міндеті - зерттеліп отырған мәселені терең және негізделген теориялық тұрғыдан түсіну.

Біріншіден, әлеуметтік өзара іс-қимылдың бағыттарын анықтау қажет. Өзінің мінез-құлқындағы адам, З.И. Васильев [23, с. 15-16], төрт бағытта болуы мүмкін:

- нормативтік мінез-құлық;
- әлеуметтік-психологиялық бейімделу;
- девиантты мінез-құлық;
- заңға қарсы мінез-құлық деп жазған.

Нормативтік мінез-құлық саласында адам әр түрлі нормативтік құжаттарда (құқықтық кодтар, жарғылар, ережелер, нұсқаулықтар, ережелер және т.б.) ресімделген және бекітілген бекітілген нормаларды ұстануы керек. Нормативтілік салт-дәстүрлерде де бекітілген.

Адамның еңбек әрекеті қауіпсіздік ережелері түрінде ерекше қалыпқа келтіріледі, ол сұрақ туғызбайды және оны әдетте жынысына, жасына, әлеуметтік мәртебесіне, ұлтына қарамастан барлық адамдар орындайды [24].

Адамдар арасындағы іскери саладағы қарым-қатынас әртүрлі. Бұл жағдайда әрбір іс-әрекет (қылық) ерекше сипатқа ие, оны ең жалпы сипатта ғана жіктеуге болады.

Б.Н. Воронцов атап өткендей [25, 167-168]), тұлғааралық қатынастар саласындағы нормативтік мінез-құлық, бір жағынан, отбасындағы, тұрмыстық ортадағы бейресми қатынастар жүйесінде сақталатын әдет-ғұрыптар мен дәстүрлермен, екінші жағынан, нормалар, формалар жүйесімен реттеледі. Ұлттық ауқымда жетілдірілді.

Қоғамның тұрақтылығы, ең алдымен, жеке адамның немесе тұтас алғанда қоғамның мінез-құлқын реттеудің осы екі жүйесінің тепе-теңдігіне байланысты. Мемлекет өзінің азаматтары үшін ресми білім беру және оқыту жүйесі арқылы ерте жастан бастап мінез-құлықтың формалды нормаларын шоғырландыруға тырысады. Белгілі бір дәрежеде отбасылық тәрбие бұған қарсы тұрады, бұл реттеуге жатпайды.

Алайда, егер отбасылық тәрбие ресми тәрбиеге қайшы келсе, онда мемлекет девиантты (девиантты) мінез-құлықтың пайда болуына жол бермеу үшін шаралар қолданып, оны бұғаттауға немесе жоюға тырысады.

Девиантты мінез-құлықты қоғамда қабылданған құқықтық немесе моральдық нормаларға қайшы келетін әрекеттер немесе жеке әрекеттер жүйесі ретінде анықтауға болады [26].

Ғылымда девиантты мінез-құлық кең және тар мағынада ерекшеленеді.

Кең мағынада девиантты мінез-құлық - кез-келген адамның адасқан немесе әлеуметтік нормадан ауытқуы. Тар мағынада девиантты мінез-құлық қылмыстық жазаға әкеп соқпайтындай ауытқуларды білдіреді, басқаша айтқанда, құқыққа қайшы келмейтін [27].

Сонымен қатар, бастапқы және қайталама ауытқулар ажыратылады [27]. Бастапқы ауытқу дегеніміз әр түрлі себептері бар нормативті емес мінез-құлық (жеке тұлғаның «бүлігі»; өзін-өзі жүзеге асыру ниеті, қандай да бір себептермен «нормативті» мінез-құлық аясында жүзеге асырылмайтын және т.б.). Екіншілік ауытқу - бұл бұрын болған мінез-құлықты қоғам белгілеген белгіні растау (ерікті немесе ерікті).

Кез-келген баланың дамуы белгілі бір жас ерекшеліктеріне байланысты. Осыған байланысты зерттеушілер «жас нормасы» ұғымын анықтайды. Бұл орташа көрсеткіш, бұл қандай да бір ерекшелік осы жастағы балалардың көпшілігіне тән екендігін көрсетеді [28]. Баланың дамуын бағалау кезінде оның орташа даму көрсеткіштерін білу және ескеру қажет, ол орташа көрсеткіштен сәл өзгеше болуы мүмкін, бірақ аномалия туралы куәлік етпейді.

Мінез-құлық нормасын анықтаудағы үлкен қателіктер С. С. Степанов [28] түсіндіреді, ересектер көбінесе баланың мінез-құлқын «дұрыс мінез-құлық» тұрғысынан бағалайды. Әр баланың мінез-құлқы проблемалары бар, бірақ олар оның қалыпты күйінде қалуына кедергі келтірмейді.

«Мінез-құлық нормасы» ұғымынан «даму нормасын» ажырату қажет. Л.А. Венгердің пайымдауынша, даму нормасы - баланың жеке ерекшеліктерімен байланысты қоғам көзқарасы бойынша оңтайлы деңгей болып табылады [29].

Л.А.Венгер зерттеулері негізінде, біз дені сау баладан ауытқулар қоршаған ортаға жат табиғи әсерлердің нәтижесінде пайда болады деп санаймыз.

Зерттеуде П.М. Хмурич «балалардың моральдық дамуындағы ауытқушылық» ұғымын жеке мінез-құлықтың қоғамдық ережелер мен нормаларға сәйкес еместігі дәрежесімен анықтайды. Балалардың адамгершілік дамуындағы ауытқудың негізгі себептері ретінде автор олардың хабардар еместігі мен жеке және әлеуметтік мотивтердің сәйкессіздігін баса айтады [30].

«Мінез-құлық нормасы» ұғымынан «даму нормасын» ажырату қажет. Л.А. Венгердің пайымдауынша, даму нормасы - баланың жеке ерекшеліктерімен байланысты қоғам көзқарасы бойынша оңтайлы деңгей болып табылады [29].

Л.А. Венгердің зерттеулері негізінде, біз дені сау баланың ауытқуларға душар болуы қоршаған ортаға жат табиғи әсерлердің нәтижесінде болады деп санаймыз.

П.М. Хмурич зерттеулерінде «балалардың моральдық дамуындағы ауытқушылық» ұғымын жеке мінез-құлықтың қоғамдық ережелер мен нормаларға сәйкес еместігі дәрежесімен анықтайды. Автор балалардың адамгершілік дамуындағы ауытқудың негізгі себептері ретінде олардың

санасыздығы мен жеке және әлеуметтік мотивтердің сәйкессіздігін баса айтады [30].

Көптеген жағдайларда девиантты мінез-құлықты бақылау асимметриялық емес: ауытқулар жағымсыз жаққа дейін айыпталады және жақсы жақтарға бекітіледі. Ауытқудың оң немесе теріс болуына байланысты ауытқудың барлық нысандары бір-бірімен байланысты құбылыс ретінде орналастырылуы мүмкін. Оның полюстерінің бірінде ең көп мақұлданбаған мінез-құлықты көрсететін адамдар тобы болады: террористер, сатқындар, қаңғыбастар, қылмыскерлер және т.б.

Екінші жағынан, ең жақсы мінез-құлық бар топ болады: ұлттық батырлар, көрнекті әртістер, суретшілер, спортшылар, ғалымдар, жазушылар, жай ғана өте сау және әдемі адамдар.

Статистикалық есептеулерге сәйкес [31], қалыпты дамып келе жатқан қоғамдарда және қалыпты жағдайда, осы топтардың әрқайсысы жалпы халықтың шамамен 10-15% құрайды, ал халықтың 70% -ы «қатып қалған орташалар» - шамалы ауытқуы бар адамдар.

Девиантты мінез-құлық қоғам үшін әртүрлі мағынаға ие болуы мүмкін. Көбінесе ол жүйені дамыту құралы ретінде әрекет етеді, яғни мінез-құлықтың консервативті және реакциялық стандарттарын жеңіп шығады. Тарихи мағынада оң және әлеуметтік ауытқудың теріс формалары - бұл әлеуметтік патология. Оларға қылмыс, маскүнемдік, нашақорлық, жезөкшелік жатады.

Бұл көріністер белгілі бір адамға және тұтас қоғамға айтарлықтай зиян келтіру мен сипатталады [32].

Әлеуметтік нормалардың бұзылуы ауыр және жеңіл, саналы және санасыз болуы мүмкін. Саналы түрде болсын, болмасын, заңсыз әрекеттер санатына жататын барлық елеулі бұзушылықтар «заңсыз» (іс жүзінде қылмыстық) мінез-құлыққа жатады.

Осылайша, ғалымдар девиантты мінез-құлықтың екі түрін ажыратады: «... қылмыс және қылмыстық жазаланбайтын (заңсыз) моральдық емес мінез-құлық (жүйелі маскүнемдік, ақша жымқыру, әлеуметтік қатынастар саласындағы заңсыздық және т.б.)» [33, б. 224].

Осы анықтамадан бірінші типтегі іс-әрекеттер (мұндай мінез-құлық заңсыз деп те аталады) қоғамдық қауіп туғызады, оның белгілі бір заң нормаларында көрінісі. Екінші түрдегі әрекеттер заңсыз болып саналады, дегенмен, бұл азғын мінез-құлық түрлері тек қоғамдық моральмен ғана емес, заңды түрде де айыпталатыны белгілі.

Оны былайша бөлуге болады: девиантты мінез-құлық салыстырмалы, ал бұзылған мінез-құлық абсолютті. Бір адамға немесе адамдар тобына ауытқу дегеніміз басқа немесе басқалар үшін әдетке айналуы мүмкін. Девиантты мінез-құлықтың салыстырмалылығы оның тек осы топтың мәдени нормаларына қатысты болатынынан көрінеді. Құқық бұзушылық мінез-құлық елдің заңдарына абсолютті болып келеді.

Өз зерттеулерінде Л.М. Зюбин [34] девиантты мінез-құлық түсінігін кеңейтіп, оның төрт нұсқасын анықтады:

1. Мінезі қалыпты және бұзылмайтын жасөспірімдерге тән мінез-құлықтағы ауытқулар. Бұл жас нормасынан ауытқу немесе қандай да бір оғаш мінез-құлық болуы мүмкін.

2. Құқық бұзушылық болып табылмайтын әлеуметтік нормаларды бұзу. Оларға жағымсыз кейіпкерлердің көріністері жатады (ашкөздік, өзімшілдік, оқшаулау, сенімсіздік, қатыгездік және т.б.).

3. Құқық бұзушылықтар мен қылмыстар.

4. Жеке психопатиялық белгілермен байланысты ауытқулар (неврастения, психикалық ауру).

Бағалаудың көптеген нұсқаларына қарамастан, мұнда мінез-құлықтағы ауытқудың екі түрі ғана ерекшеленеді: әлеуметтік қауіпті сипаттайтын мінез-құлық (құқық бұзушылықтар, қылмыстар, психопатиялық ауытқулар) және қарым-қатынас жүйесінде «қолайсыздықты» тудыратын мінез-құлық. Кейбір зерттеушілер жалдамалы, агрессивті және әлеуметтік пассивті типтердің ауытқуларын ажыратады [35, 12 б.].

Жалдамалы бағыттағы әлеуметтік ауытқуларға материалдық, ақшалай және мүліктік игіліктерді (жымқыру, пара, ұрлық, алаяқтық және басқалар) заңсыз алу ниетімен байланысты құқық бұзушылықтар мен құқық бұзушылықтар жатады.

Агрессивті бағыттағы әлеуметтік ауытқулар адамға қарсы бағытталған әрекеттерде (қорлау, бұзақылық, ұрып-соғу, зорлау, кісі өлтіру) көрінеді. Жалдамалы және агрессивті типтегі әлеуметтік ауытқулар ауызша (сөзді қорлау) және вербальды емес (физикалық әсер) болуы мүмкін және қылмысқа дейінгі және қылмыстықтан кейінгі деңгейде де көрінуі мүмкін: моральдық айыптауды тудыратын заңсыз қылықтар мен азғындық мінез-құлық түрінде және қылмыстық қылмыстық іс-әрекеттер түрінде.

Әлеуметтік пассивті типтегі ауытқулар белсенді өмірден бас тартуға деген ұмтылыста, азаматтық міндеттерден, жеке міндеттерден, жеке және әлеуметтік мәселелерді шешуден бас тарту арқылы көрінеді.

Мұндай көріністерге жұмыстан жалтару, оқудан бас тарту, ішімдік ішу, есірткі, уытты заттарды қолдану, жасанды елестер әлеміне ену және психиканы жою жатады. Әлеуметтік пассивті позицияның экстремалды көрінісі - суицид, өзін-өзі өлтіру.

Девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формалары бір-бірімен тығыз байланысты, сондықтан жас жігіттің немесе қыздың девиантты мінез-құлықтың бір түріне қатысуы олардың басқаларға да қатысу ықтималдығын едәуір арттырады [157.14].

Көбінесе девиантты мінез-құлықтың екі түрінің үйлесімі жүреді - дисциплинаға қарсы және қылмыс, көбінесе заңсызға өтеді (мысалы, есірткіні пайдалану және қылмыс, маскүнемдік және агрессивтілік).

Жасөспірімдердің мінез-құлқындағы әлеуметтік ауытқулар түрлерін, біз №1 кестеде көрсеттік.

1 кесте

Тұлғалық мінез-құлықтың әлеуметтік ауытқуларының түрлері

Әлеуметтік ауытқулардың өзімшілдік бағыты	Агрессивті бағыттағы әлеуметтік ауытқулар	Әлеуметтік пассивті ауытқулар
Заңсыз түрде материалдық, ақшалай және мүліктік пайда алу мақсатындағы құқық бұзушылықтар мен тәртіпсіздіктер: ұрлық, пара, ұрлық, алаяқтық және т.б.	Адамға қарсы әрекет (қорлау, бұзақылық, ұрып-соғу, зорлау, кісі өлтіру) (ауызша және ауызша емес). Қылмысқа дейінгі деңгей - адамгершілікке жат мінез-құлық түрінде, моральдық айыптау Криминогендіктен кейінгі деңгей - қылмыстық қылмыстық-жазаланушы әрекет түрінде.	Азаматтық міндеттерден жалтарып, белсенді өмірден бас тартуды қалайды: жұмыс істеуден, оқудан, қаңғырып жүруден, алкогольдік ішімдіктерден, есірткіден, улы дәрілерден аулақ болу. Төтенше көрініс - суицид, өзін-өзі өлтіру.

Адамның жағымсыз сыртқы әсерлері мен аморальды қасиеттерінің ұзақ уақыт бойына өзара әрекеттесуі девиантты мінез-құлыққа ішкі мақсатты, жағымсыз мінез-құлықты береді. Мұның барлығы бірге қабылданған әлеуметтік талаптар мен құндылық бағдарлары арасындағы қайшылықтардың ауырлығын анықтайды. Көбінесе ол белсенді түрде қарсы тұруға тырысады, моральдық нормалардың тек өзінің санасына ғана емес, сонымен қатар оның қоршаған ортасына жататын адамдардың санасына енуіне қарсы болады.

Сондықтан, девиантты мінез-құлық жағдайында адамның мінез-құлқын, ерекшелігін есте ұстаған жөн, бұл оның сыртқы, көрнекі ерекшеліктері стилінде ғана емес, сонымен қатар ішкі мазмұнында да көрінеді, көбінесе бөтен адамның көзінен жасырынып тұрады және диагностикалау қиыңға түседі.

Ол теріс білдірілген мотивтердің, қажеттіліктер мен әдеттердің синтезі болып табылатын, оның іс-әрекетіне тиісті мінез-құлық реңін беретін, психологиялық жеке басының өзіндік түрін қалыптастыратын, оның мінез-құлқын қалыптастыратын және адамгершілікке жатпайтын және заңсыз іс-әрекетін реттеуші тұлғаға бағдарлануға негізделген деп санаймыз.

Жасөспірімнің әлеуметтену процесі, оның әлеуметтік қалыптасуы жасөспірімдердің өзіндік санасымен тығыз байланысты, ол адамның моральдық-құқықтық қасиеттерінің қалыптасуына белсенді әсер етеді. Бір жағдайда, кәмелетке толмағандардың өздері туралы субъективті көріністері, олардың жеке тұлғаларына деген қарым-қатынасы ар-намыс, еңбексүйгіштік, адалдық, немесе керісінше жауапсыздық, эгоизм, қоғамға деген ұмтылысты

ынталандырады, егер теріс қажеттіліктер осы өкілдіктерге және субъективті көзқарастарға негізделген болса.

Тұлғаның өзін-өзі тануы - бұл өзін-өзі тәрбиелеу іс-әрекетін қалыптастырудың жетекші шарты, оның маңызды шарты мен құралдары. Бірінші кезекте тәрбие және профилактикалық жұмыстар деңгейінде өзін-өзі тануға психологиялық-педагогикалық баға беру қажет, өйткені адамның педагогикалық немқұрайлылығы оның дамуына айтарлықтай зиян келтіреді, бұл жасөспірімнің девиантты мінез-құлқына әкеледі.

Деформациялардың көлемін және тереңдігін білу, осы деформациялардың пайда болу себептерін анықтау ПБ қызметкерінің жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын-алу жұмысындағы басты міндеті болып табылады.

Осылайша, мазмұны жағынан да, мақсаттылығы жағынан да, әлеуметтік қауіптілік дәрежесі бойынша да өзгертін девиантты мінез-құлық адамгершілік нормаларын бұзудан бастап, ауыр қылмыстарға дейін әртүрлі әлеуметтік ауытқуларда көрінуі мүмкін.

Ғылыми әлемде «девиантты мінез-құлық» ұғымын анықтауға қатысты бірнеше көзқарастар бар.

Сонымен, девиантты мінез-құлық [36] латын тілінің позициясынан - *Deviatio* - жалтары; Ағылшын - *Behavior, deviant*; Испан - *conducta desviada* - жалпы қабылданған әлеуметтік әрекеттерден, адамдардың немесе олардың топтарының мінез-құлқынан ауытқу, осы нормалардың бұзылуына әкеп соқтырады, оны әлеуметтік топтың, қоғамның көптеген өкілдері мақұлдамайды.

Ю.Гилинскийдің пікірі бойынша, «әлеуметтік құбылыс ретінде ауытқу осы қоғамда ресми түрде белгіленген немесе нақты белгіленген нормалар мен үміттерге сәйкес келмейтін адам қызметінің салыстырмалы массивті және тұрақты формаларында көрінеді» [37].

И.С. Конның анықтамасы бойынша, девиантты мінез-құлық - бұл жалпы қабылданған немесе болжанған нормадан ауытқу, психикалық денсаулық, заң, мәдениет немесе мораль нормалары сияқты [38,237].

Жоғарыда келтірілген анықтамалар мен шарттарға сүйене отырып, біз девиантты мінез-құлықтың анықтамасын нақтыладық.

Девиантты мінез-құлық - белгілі бір қоғамда қабылданған мінез-құлықтың қалыптасқан нормалары мен стандарттарынан ауытқатын, қалыптасқан қалыптасқан стереотип, ол тарихи мағынада теріс те, жағымды да нәтижелерге әкелуі мүмкін.

Біздің зерттеу мақсатымызға байланысты «девиантты жасөспірімдер» ұғымын нақтылау қажет. Педагогикалық әдебиетте мұндай жасөспірімдер «қиын» (Г. А. Уманов), «педагогикалық назардан тыс» (А. И. Кочетов), «құқық бұзушылар» (М. А. Алемаскин), «тәрбиелеу қиын» (А. С. Белкин), «моральдық-қалыптан тыс» (С.И. Андреев) деп атады.

Бұл мәселені зерттейтін шетелдік ғалымдар девиантты мінез-құлық қоғамның әлеуметтік нормаларына қайшы келетін жеке адамның іс-әрекеті мен әлеуметтік әрекетінде көрінеді деп санайды (216).

Девиантты мінез-құлықтың алдын-алу және оның алдын-алу мәселелерін ғылыми тұрғыдан зерттеудің құрылуындағы үлкен еңбек И.М. Сеченовке тиесілі [161]. Атақты орыс физиологы адамның іс-әрекетінің ішкі және сыртқы жағдайларға тәуелділігін анықтады. Ол моральдық сезім тәрбиеленген және туғаннан берілмейді деп сенді, сондықтан тиісті тәрбие арқылы сіз қалаусыз әрекеттерді түзете аласыз.

Баланың мінез-құлқының модальділігі мен мінездік сипаттамалары арасындағы байланысты негіздеуге тырысқан алғашқылардың бірі атақты ғалым Н.В. Щелкунчик [162]. Н.В. Щелкунов кейде ашуланшақтық пен әсершілдік сияқты қасиеттер адамгершілікке бейімділікке, ал басқаларында жоғары руханилыққа, сезімталдыққа ие болады деп сенді. Нәтиже қоршаған орта мен тәрбиеге байланысты болады.

Осылайша, өзінің ғылыми көзқарастарында Н.В. Щелкунов балалардың девиантты мінез-құлқын анықтауда микросоциальды факторлардың жетекші рөлін ескере отырып, тұлғаның биопсихикалық ерекшеліктерін ескеру қажеттілігін негіздеді.

Девиантты мінез-құлық мәселесі - атақты орыс мұғалімі К.Д. Ушинский социологиялық көзқарас тұрғысынан қарастырды. Балалар қылмысының генезисінде ол тәрбиеге ерекше мән берді. Осы ұстанымға сүйене отырып, К.Д. Ушинский орыс педагогикасында алғашқылардың бірі болып девиантты мінез-құлық мәселесін шешуде алдын-алу шараларын қолдануды ұсынды. [163, 225 б.].

Мінез-құлық ауытқуларын уақтылы диагностикалау қажеттілігін ХІХ ғасырдың көрнекті ғалымы П.Ф. Лесгафт [164]. Ғалымдарға балалардың мінез-құлқындағы ауытқулардың көріністеріндегі сапалық айырмашылықтарды сипаттайтын, оларға диагноз қоюға және оқу процесін баланың моральдық-психикалық даму деңгейіне сәйкес құруға мүмкіндік беретін балалардың негізгі түрлерінің классификациясы ұсынылды.

Көрнекті педагог және психолог П.П. Блонскийдің еңбектері сөзсіз қызығушылық тудырады.. Оның пікірінше, қиын балалар ерекше, айрықша назар аударуды қажет етеді.

Қиын баланың мінезінде теріс моральдық ұғымдарды, мінез-құлықтың жағымсыз жақтарын жоя алатын күштерді көрді.

Р.Р. Блонский қиын балаларды қайта тәрбиелеудегі сәттіліктің кілті онымен шығармашылық ынтымақтастық және баланың жағымды ішкі күштерін дамытуға ниеті деп біледі[165].

Бұл мәселені шешуге үлкен үлес қосқан В.А. Сухомлинский, оның педагогикалық ойлары гуманизм идеяларымен үндеседі [166].

Әйгілі мұғалім қиын балалармен тәрбие жұмысын жүргізудегі негізгі міндет, ең алдымен «... балада ең жақсы нәрсені көру және дамыту», [166, 5 б.].

Әртүрлі мінез-құлық ауытқуларын зерттеуге жүгінген алғашқы орыс психологтарының бірі А.Г. Ковалев адамның мінез-құлық нормаларынан ауытқудың басты белгісі бұл мінез-құлықтың әлеуметтік институттарда -

заңдар мен моральдық ережелерде көрсетілген әлеуметтік талаптарға сәйкес келмеуі деп санайды [167,386.].

Девиантты мінез-құлық мәселелері А.Адлердің [39], Л.К. Каримовтің [40], И.С.Конның [41], М.Ю.Кондратьевтің [42], А.Н.Леонтьевтің [43], А.Е.Личконың [44], А.В.Мудриктің [45], Э .Ш. Нотайзонның [46], А.В. Петровскийдің [47], Г. Уманованың [48], А.Фрейдтің [49], З.Фрейдтің [50], Л.Хьеллдің, Д.Зиглердің [51] және т.б. зерттеуінде қарастырылған. «Қиын» жұмыс істеуге арнайы дайындықтың қажеттілігі В.В. Трифоновтың зерттеуінде дәлелденді [168].

Ғылымдағы девианттық мінез-құлықтың пайда болу себептерін түсіндіру үшін екі үлкен топқа біріктіруге болатын бірнеше түрлі тұжырымдамалық схемалар жасалды: жеке және әлеуметтік. Тұжырымдамалардың бірінші тобы әлеуметтік ауытқулардың пайда болуының негізгі себебі ретінде жеке ерекшеліктер құрылымындағы бұзушылықтарды қарастырады. Екінші топ ауытқушы мінез-құлық көріністерінің болуында әлеуметтік жүйе өзі және оның жетілмегендігі кінәлі деп тұжырымдайды.

Бірінші топқа девиантты мінез-құлықтың пайда болуын генетикалық ауытқулардың болуымен түсіндіретін биологиялық және антропологиялық ұғымдар жатады, олар қолданыстағы нормалар мен белгіленген тәртіпке қатысты ауытқуға бейім жағдай жасайды [52].

Девиантты мінез-құлықтың әртүрлі тұжырымдамаларының ішінде психоаналитикалық теория маңызды орын алады, оның негізін қалаушы Зигмунд Фрейд болып табылады [169].

Оның ізбасарларының еңбектерінде (А. Адлер, Э. Фромм, С. Аднор және басқалар) қылмыс генезисі девиантты мінез-құлықтың басқа түрлерімен қатар қарастырылады, мысалы: невроз, жыныстық бұзылулар, әлеуметтік бейімделудің әртүрлі формалары.

Психоаналитикалық теория өкілдерінің пікірі бойынша девиантты мінез-құлқы бар адамдар, оның ішінде нейропсихикалық ауытқулар мен әлеуметтік ауытқулар жоғарылаған мазасыздықпен, агрессивтілікпен, қаттылықпен және әлсіздік кешенімен ерекшеленеді.

Іске асырылмаған туа біткен ессіз дискілерге негізделген агрессия сипатына ерекше назар аударылады. Мұндай санасыз, басылған импульстар ретінде З. Фрейд либидоны, А. Адлер - билікке деген ұмтылыс, басқалардан үстемдік, Э.Фромм - азап, өлім үшін майохистік қозғалыс, К.Христи - қауіпсіздікке ұмтылыс деп санайды.

Әлеуметтік бағыттың өкілдері (О. Конт, Э.Дюркхайм, М.Вебер, Т. Парсонс, П. Сорокин, Р.Мертон) девиантты мінез-құлықты осы қоғамда бекітілген әлеуметтік процестер мен нормалар контекстінде қарастырады. Әлеуметтік ауытқуды түсіндіру үшін Э.Дюркгейм аномия тұжырымдамасын ұсынды. «Аномия» термині заңның, нормалардың жоқтығын білдіреді».

Бұл ескі нормалар мен құндылықтар нақты қатынастарға сәйкес келмейтін, ал жаңалары әлі орнатылмаған кезде әлеуметтік тәртіпсіздік тудыру жағдайы [170].

Табиғатты зерттеу және агрессивтілік, мазасыздық проблемаларын және олардың қасиеттерін зерттеумен А. Бандура, А.Бейз, С.Розенцвейг, С.И. Семенака, С.Ф.Сироткин [53.54].

Девиантты мінез-құлықтың пайда болу себептерінің арасында адам өзін түрлі авантюралардың кейіпкерлерімен таныса бастаған кезде модельдерге еліктеудің маңызы зор. Бұл жерде фильмдер мен теледидарларда зорлық-зомбылық көріністерін көрсету проблемасы өте өткір болып табылады, олар кейде қылмыстық әрекеттің әр түрлі формаларының «оқулықтары» болып табылады [55].

Девиантты мінез-құлықтың топтық тұжырымдамасында топтың жеке адамға әсер ететіндігіне көп көңіл бөлінеді. Жиі байланыста болатын адамдар, қылмыстық әлеммен өзара әрекеттесетін адамдар өздері оның күшті ықпалына ұшырайды деп саналады.

Жеке тұлғаның топқа тәуелділігі неғұрлым күшті болса, топтың жеке адамға әсері соғұрлым жоғары болады. Топқа біріктірілген кезде агрессивтілік жоғарылайды, бұл рұқсат етілетін шаманы төмендетеді. Белгілі бір топтың әсері ауытқушы мінез-құлықтың әртүрлі формаларының пайда болуына немесе алдын-алу үшін маңызды фактор болып табылады.

Девиантты мінез-құлықтың пайда болуын анықтайтын факторлардың ішінде Ю.А. Клейберг келесілерге баса назар аударады: [56]:

- жеке, қоғамға қарсы мінез-құлықтың психобиологиялық алғышарттары деңгейінде әрекет ететін жеке тұлға; Беделге, өзін-өзі бағалауға, тәуекелге деген қажеттіліктің орындалмауы;

- педагогикалық мектептегі және отбасылық тәрбиенің кемшіліктерінен көрінетін;

- психологиялық, отбасындағы, көшедегі, мектеп ұжымындағы кәмілетке толмағанның тікелей қоршаған ортамен қарым-қатынасының жағымсыз жақтарын ашып көрсету;

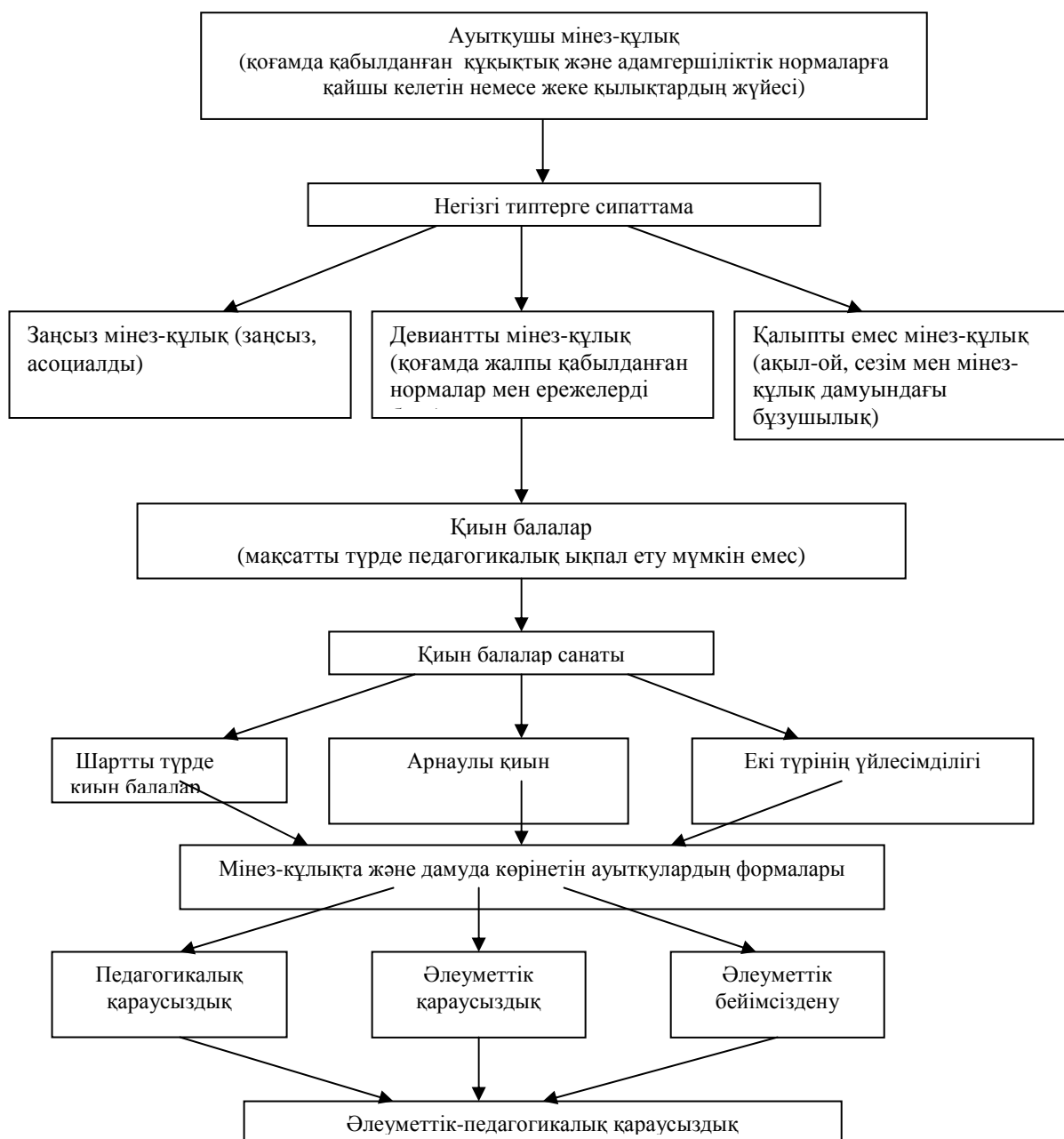
- әлеуметтік, әлеуметтік, экономикалық, саяси жағдайымен анықталатын фактор.

Барлық осы факторлар жасөспірімдердің икемсізденуіне әкеледі, бұл өз кезегінде девиантты мінез-құлықты тудырады. Педагогикалық тәсілде «девиантты мінез-құлық» ұғымы көбінесе «бейімсіздену» ұғымымен теңдестіріледі [171].

Балалар мен жасөспірімдердің жеткіліксіздігі әлеуметтік рөлдерді, білім беру нормаларын және функцияларды орындайтын әлеуметтік институттардың (отбасылардың, мектептердің және т.с.с.) талаптарын анықтаудағы қиындықтарда көрінеді, әлеуметтендіру институттары, соның ішінде құқықтық

Жоғарыда келтірілген факторларға сүйене отырып, біз девиантты мінез-құлық түрлерін жүйеге келтірдік (№1 кестені қараңыз).

Кесте 1 Девиантты мінез-құлық түрлерін жүйесі.

Зиянды ақаулардың сипаты мен сипатына қарай, кейбір ғалымдар патогендік, психо-әлеуметтік және әлеуметтік бейімсіздену ажыратады, оны жеке-жеке немесе кешенді түрде ұсынылған болуы мүмкін.

Патогенді бейімсіздену орталық жүйке жүйесінің функционалды-органикалық зақымдануларына негізделген психикалық дамудың ауытқуларымен және патологияларымен, нервті-психикалық аурулармен байланысты. Өз кезегінде, оның көріну дәрежесі мен тереңдігіне сәйкес патогендік адаптация тұрақты, созылмалы сипатта болуы мүмкін (психоз, эпилепсия, шизофрения, олигофрения және т.б.), бұл орталық жүйке

жүйесіне елеулі органикалық зақым келтіруге негізделген.

Сондай-ақ, невропсихиатриялық бұзылулар мен ауытқулардың жеңіл, шекаралық формалары, атап айтқанда психогендік бейімсіздену деп аталатындар (фобиялар, жабысқақ жаман әдеттер, энурез және басқалар) қолайсыз әлеуметтік мектептің, отбасылық жағдайдың салдарынан болуы мүмкін.

Патогенді бейімсіздену формаларының ішінде олигофрения және ақыл-есі кем балалардың әлеуметтік бейімделу проблемалары бөлек. Олигофренияда қылмысқа өлім бейімділігі жоқ. Психикалық дамуына сәйкес оқыту және тәрбиелеу әдістерінің көмегімен олар белгілі бір әлеуметтік бағдарламаларды игеріп, бірнеше мамандық иеленіп, қабілеттерінің бәріне қарай жұмыс істей алады және қоғамның пайдалы мүшелері бола алады.

Психоәлеуметтік бейімсіздену жасөспірімнің жасына және жынысына және жеке психологиялық сипаттамаларына байланысты, олар белгілі бір стандартты емес, тәрбиелеу қиын, жеке педагогикалық көзқарасты қажет ететін, ал кейбір жағдайларда арнайы түзетуші психологиялық бағдарламаларды анықтайды.

Жасөспірім кезіндегі жаһандық психофизиологиялық және психоәлеуметтік жас дағдарысы бастан кешіріледі, ол тірек-қимыл және жүрек-қантамыр жүйесінің жедел және біркелкі дамымауымен, жыныстық жетілумен бірге жүретін «эндокриндік дауылмен», құрдастарымен және қарым-қатынас тілектерімен байланысты, өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі танудың белсенді қалыптасу процесінде туындаған өзін-өзі растау ересектерден бөлініп, ересектермен қақтығыстар, гендерлік мәселелерге қызығушылықтың жоғарылауы және т.б.

Мұның бәрі жасөспірімдердің айналасындағылар үшін де, жасөспірім үшін де өте қиынға соғады және әртүрлі және, әдетте, дұрыс емес бейімделудің уақытша көріністеріне әкеледі.

Әлеуметтік бейімсіздену моральдық-құқықтық нормаларды бұзумен, мінез-құлқтың асоциалды нысандарымен және ішкі реттеу жүйесінің деформациясымен, анықтамалық-құндылықтық бағдарлармен және әлеуметтік жағдайлармен көрінеді.

Педагогикалық немқұрайлылықпен, сабақтан тыс қалып, сабақты өткізіп жіберуге, мұғалімдермен және сыныптастарымен қақтығыстарға қарамастан, жасөспірімдер құндылық-нормативті идеялардың күрт деформациясын байқамайды. Дәл осы кезеңде олардың девиантты мінез-құлқының алдын-алу маңызды болуы мүмкін, өйткені олар үшін еңбектің құндылығы жоғары болып қалады, олар мамандық таңдауға және алуға бағытталған, айналасындағылардың қоғамдық пікіріне бей-жай қарамайды, әлеуметтік маңызды анықтамалық қатынастар сақталады [57].

Девиантты мінез-құлқты зерттеумен айналысатын шетелдік ғалымдар девиантты мінез-құлқ қоғамның әлеуметтік нормаларына қайшы келетін адамның іс-әрекеттері мен әлеуметтік әрекеттерінде көрінеді деп санайды [58].

Девиантты мінез-құлықтың көріністері: көше, отбасы, еңбек (жаттығу) командасы, көршілік қатынастар және т.б. Әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, отбасы-тұрмыстық қатынастар, қажеттіліктер, әлеуметтік-мәдени орта, адамдар арасындағы қарым-қатынас пен қарым-қатынас девиантты мінез-құлықты ынталандырады.

Әйгілі статист және қылмысты зерттеуші Д.А. Дрилдің пайымдауынша, мінез-құлықтағы ауытқудың негізгі себептері - жанжал мен маскүнемдік, әдепсіздік пен ата-ананың құрметі, кемшіліктер немесе білімнің болмауы [59].

Отбасында қалыптасқан қатынастар көп жағдайда шешуші болып табылады және көбінесе баланың әлеуметтік және моральдық-жеке жағдайын анықтайды және қалыптастырады. Баланың отбасылық топтың мүшесі ретіндегі өмірлік ұстанымының дамуы көбінесе ата-аналардың жеке үлгісіне, олардың балаларына үлгі бола алатындығына байланысты [155].

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына отбасылық қатынастардың әсері А.Бандур, Р.Уолтер [60], М.Т. Баймұханова [61], Г.Байдельдинова [62] В.А Балцевич [63] және басқалардың еңбектерінде қарастырылды.

Ғасыр басындағы девиантты мінез-құлық себептерін неғұрлым жан-жақты зерттеуді П.А. Статистикалық деректерді терең талдау негізінде кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының кең ауқымын ұсынған Лублинский өзінің индикаторларын және білім беру мен түзету шараларын ұсынды [64].

Оның пікірінше, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың басты себебі панасыз қалу.

Ғасыр басында зерттеушілер сол уақыт үшін жаңаларын анықтады, бірақ кейіннен девиантты мінез-құлықтың тұрақты көрсеткіштері болды. Содан кейін зерттеушілер алдымен кинотеатрға бақылаусыз келудің зияны туралы айтты. 1913 жылы А.Зак мектеп оқушыларымен сұхбаттасып, олардың 40% - ы ләззат тұрғысынан фильмді бірінші орынға қоятындығын және тек 4,8% -ы фильм мен кітапты бір уақытта көрсеткенін анықтады. Оның пайымдауынша, кинотеатрға бақылаусыз келу жыныстық бейнеқосылғыларды қоздырады, қылмыстарды (ұрлық, кісі өлтіру) және мінез-құлықтағы басқа ауытқуларды тудырады.

Ата-аналардың арасында үгіт-насихат, фильмдерге цензура, балаларға көпшілікке арналған фильмдерді көруге жалпы тыйым салу және т.б. киноның зиянды әсерлерімен күресу құралы ретінде ұсынылды [65].

Көптеген зерттеулер [66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75] және басқалары) көрсеткендей, девиантты мінез-құлық жасөспірімдерде басқа жас топтарына қарағанда жиі байқалады. Мұның себептері - дамып келе жатқан организмнің әлеуметтік жетілмегендігі және физиологиялық сипаттамалары.

Зерттеу жұмысының мәселесіне ретроспективті талдау көрсеткендей, зерттеушілер Л.С. Выготский [76], Л.М. Зюбин [77], Х. Ремшмидт [78], Д.И. Фельдштейн [79] және басқалары девиантты жасөспірімдердің негізгі ісіктерінің терең психофизиологиялық дамуын жүзеге асырды.

Жасөспірім кезеңі 10-15 жастан бастап даму кезеңі болып саналады, бірақ психологиялық әдебиеттерде осы ғасырдың хронологиялық шекараларын түсінуде біртұтастық жоқ.

Жас адамның өмірлік циклінің жас ерекшеліктеріне байланысты көптеген нұсқалары бар.

Әйгілі неміс психиатры, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы мен психологиясы туралы көптеген еңбектердің авторы Хельмут Ремшмидт «Жасөспірім және жастық: тұлға болып қалыптасу мәселелері» кітабына келесі кезеңді береді: жасөспірім - 14-18 жас; жастар - 18-21 жас; ересек жастар - 18-25 жаста [80]. Американдық маман Филип Райс, «Жасөспірім» / «Жасөспірім және жастық психологиясы» іргелі зерттеуінің авторы, АҚШ-та жасөспірім кезеңнің кезеңге бөлінгендігін айтады: ересек жас - 11-14 жас және одан үлкен жасөспірім - 15-19 жаста [81].

Әлеуметтік педагогикадағы белгілі ресейлік маман А.В. Мудрик адамның әлеуметтену кезеңдерін ескере отырып, келесі жас кезеңдерін қолданады: кіші жасөспірімдер / 10-12 жас /, үлкен жасөспірімдер / 12-14 жас /, ерте жасөспірімдер / 15-17 жас /, жасөспірімдер / 18-23 жас /, жастар / 23-30 жыл [82].

Жас ерекшеліктерінің мұндай «қозғалғыштығы» кездейсоқ емес, балалық шақтан ересек жасқа ауысу кездейсоқ болып табылады. Жас шектеулерінің белгісіздігі объективті факторлармен түсіндіріледі.

Атақты психолог Л.С. Выготский, өтпелі жас (балалық шақтан ересек жасқа дейінгі) процестердің екі қатарын қамтиды: 1) дененің табиғи / табиғи / биологиялық процестері жетілу, оның ішінде жыныстық жетілу, 2) сөздің кең мағынасында оқыту, тәрбиелеу, әлеуметтену процестері. Бұл процестер әрдайым өзара байланысты.

Осылайша, жастардың ішкі жас ерекшеліктерін абсолютті түрде жою мүмкін емес. Бірақ олар ішкі істер органының қызметкеріне жастардың белгілі бір жас топтарымен жұмыс жасауда өте маңызды нұсқаулар беретіндігін есте ұстаған жөн.

Осыған орай, ірі әлеуметтанушы П.А.Сорокин: «Жас ерекшелігі жеке адамның сезімдері мен сенімдеріне, тілектері мен ұмтылыстарына, идеялары мен мүдделеріне, сонымен бірге олардың барлық мінез-құлқына және арқылы ықпал ететін бірқатар психоәлеуметтік қасиеттерімен байланысты. мінез-құлық және бүкіл әлеуметтік өмір» [83].

А. Мудриктің пайымдауынша, егер кез-келген топтың кез-келген тапсырмалар тобы немесе маңызды тапсырмалары кез-келген жаста шешілмесе, бұл адамның дамуын тежейді немесе оны толық емес етеді [156] және бұл жағдайдың салдары айтарлықтай уақыт өткеннен кейін пайда болуы мүмкін кәметке толмағандардың орынсыз әрекеттері түрінде болады, оларды басқалар қозғаусыз және түсіндіруге қиын деп қабылдайды.

Осылайша, ішкі істер органының қызметкерлері профилактикалық жұмыстарды жүргізуі өте маңызды, жасөспірім шақта баланың психофизиологиялық дамуы мен әлеуметтік белсенділігі қайта құрылымдалады.

Бұл ғасыр драмалық тәжірибелер мен қиындықтарға бай. Бұл жаңа әлеуметтік позицияға ие бола отырып, «Мен» қалыптасу кезеңі. Сонымен қатар, бұл балалардың көзқарасын жоғалту жасы, мазасыздық деңгейінің жоғарылауы, психологиялық ыңғайсыздық пен тұрақсыз өзін-өзі бағалау сезімі пайда болатын жас. Жасөспірім кезең көбінесе дамудағы теңгерімсіздік кезеңі деп аталады.

Бұл жаста өзіне, физикалық ерекшеліктеріне назар аудару күшейеді, басқалардың пікіріне реакциясы күшейеді, өзін-өзі бағалау және сезімталдық жоғарылайды, физикалық бұзылулар көбінесе көбейеді.

Жасөспірім әрдайым қоғамның белгілі бір әлеуметтік функцияларды орындау үшін оған қойған талаптарына сай бола бермейді. Оның өзі, өз алдына қоғамнан сенуге тұратын нәрсені алмайды деп санайды.

Биологиялық және әлеуметтік факторлардың осындай қоспасы жастардың әлеуметтік бейімделуін қиындатады, оларды девиантты мінез-құлықтың қауіп-қатер тобына жатқызады. Тәуекел тобы бойынша біз басқаларға қарағанда девиантты әрекеттер жасауға бейім халықтың санаттарын айтамыз.

Қазақстан Республикасы Білім министрлігінің мәліметі бойынша 2017 жылдың 15 тамызындағы жағдай бойынша кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспекцияда 13 мың жасөспірім тіркелген, инспекторлар алкогольді ішімдік ішкен кезде 26 мың бала, бұзақылық үшін 56 мың адам ұсталған.

2017 жылы жасөспірімдер арасында суицидтің 199 оқиғасы тіркелсе, 2018 жылдың 4 айында олардың саны 99-ды құрады, 2019 жылы 15 мың бала өз отбасыларынан кетті, 2019 жылы бұл көрсеткіш 1,5 есе өсті. Алматы қаласында әрбір жетінші кісі өлімін кәмелетке толмаған жасөспірімдер жасайды[84].

Егер сіз БҰҰ мәліметтері бойынша ғаламдық деңгейде ойласаңыз, әлемдегі барлық жастардың 30% -ы кез-келген заңсыз әрекеттерге қатысады, 5% -ы ауыр қылмыс жасайды. Психологиялық ерекшеліктеріне байланысты жасөспірімдер заңға қайшы келуі мүмкін.

Жасөспірімдер арасындағы жағдайға және мемлекетіміздің әлеуметтік саясатының жаңа нұсқауларына байланысты гуманизм тұрғысынан және тиімділік тұрғысынан ауытқудың алдын алу бойынша барлық субъектілердің жүргізіп жатқан іс-әрекеттерін қайта қарау қажет.

Шынында да, негізінен жасөспірімдердің мінез-құлқындағы ауытқуды тудыратын себептер мен жағдайларды жоюға, алдын-алу және профилактикалық жұмыстарға бағытталған жаңа жүйені құру қажеттілігі бұрыннан туындады.

Сонымен қатар, тек заңсыз мінез-құлықтың ғана емес, сонымен бірге халықтың аз топтарының бір-біріне қарсыластарының барлық кешенінің жалпы бағытта жариялануы - декларативті емес, нақты қағидат, сапалы әр түрлі идеологиялық, құқықтық, ұйымдастырушылық, құрылымдық, кадрлық, ғылыми және ақпараттық талап етеді. қамтамасыз ету.

Осылайша, жасөспірім кезіндегі девиантты мінез-құлық мәселесі әсіресе

өзекті болады. Сонымен қатар, девиантты мінез-құлықтың барлық негізгі формалары жасөспірімдер үшін бірдей. Сондықтан біздің зерттеуімізде болашақ ішкі істер органдарының қызметкерлерінің девиантты жасөспірімдермен алдын алу жұмыстарына дайындығы туралы мәселені қарастырған жөн деп санаймыз.

Девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдерді тәрбиелеу теориясы қағидалар, заңдылықтар, адамгершілік көзқарастар, құндылық бағдарлары және тәрбие процесін басқару жүйесі ретінде әрекет етеді.

Біріншіден, біз студенттерді жасөспірім девиантты мінез-құлықпен жұмыс істеуге дайындау теориясына тоқталамыз. Біздің қолданбалы зерттеулеріміздің міндеті ПМ оқу орындары курсаттары девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындаудың тұжырымдамалық теориялық негізін толық көлемде әзірлеуді қамтымайды, сондықтан біз қазіргі жағдайды теориялық тұрғыдан және осы проблеманы талдаумен шектелеміз.

ПБ қызметкерінің кәсіби-педагогикалық дайындығы - бұл белгілі бір мамандықта жұмыс істеу мүмкіндігін беретін жалпы және арнайы білім мен дағдылардың жиынтығы. Олар ПМ-нің оқу орындарында теориялық және тәжірибелік сабақтар кезінде алынған. Әр полиция қызметкеріне өзінің кәсіби қызметін ұйымдастыру үшін, әсіресе девиантты мінез-құлықты жасөспіріммен жұмыс жасау үшін әдістемелік білім, дағды қажет.

Демек, әдістемелік дайындық белгілі бір мамандыққа дайындықты қамтамасыз етеді, ал педагогикалық, дидактикалық және психологиялық дайындық ПБ қызметкерінің мамандығы үшін жалпы болып табылады. Психологиялық, педагогикалық, дидактикалық және әдістемелік дайындықтың үйлесуі әрбір полиция қызметкеріне кәсіби дайындықты қамтамасыз етеді.

ПМ оқу орындары курсанттарының кәсіби дайындығының қалыптасуы мен сапасын арттыру тұрғысынан біз ғылым, жүйелілік және теорияның практикамен байланысты қағидаларын негізге аламыз. Біз И.П.Подлосыйдың: «Дидактикалық қағидалар – бұл оқу үрдісінің ұйымдастырушылық формалары мен әдістерін жалпы мен заңдылықтарға сәйкес анықтайтын негізгі ережелер» - түсіндірумен келісеміз (287 б.).

Ғылыми принцип дегеніміз, барлық берілетін ақпарат алдыңғы қатарлы ғылымға толық сәйкес келуі керек және ғылымаралық қатынастар мен ғылымдардың өзара байланысын қалыптастыруды талап етеді.

Оқытудың ғылыми табиғаты оқу жоспарлары мен бағдарламалардың әлеуметтік прогресс деңгейіне, алған білімдерін практика арқылы бекітуге және пәнаралық байланыстарға байланысты.

Ішкі істер министрлігінің оқу орындары үшін теория мен практика арасындағы байланыс қағидасы маңызды. Жеке тұлғаны қалыптастырудың тиімділігі оның еңбек қызметіне қосылуына байланысты және оның мазмұнымен, түрлері мен формаларымен анықталады; білім мен өмірдің, теория мен практиканың байланысының тиімділігі білім мазмұнына, оқу процесін ұйымдастыруға, оқытудың қолданбалы формалары мен әдістеріне,

еңбек тәрбиесіне бөлінетін уақытқа байланысты.

Біз айтылған қағидаларға сүйене отырып, болашақ полиция қызметкерлерінің ішкі істер министрлігінің оқу орындарындағы психологиялық-педагогикалық дайындығының мәнін біздің зерттеу мәселесі тұрғысынан анықтаймыз.

ҚР ІІМ оқу орындары тыңдаушыларына типтік жоспарға сәйкес «Құқықтық педагогика» және «Психология» пәндерін қамтитын психологиялық-педагогикалық пәндер кешені қарастырылған.

Негізгі пән болып табылатын «Құқықтық педагогика» пәнінің тақырыптық жоспарына 64 сағат бөлінген, оның 26-ы лекция, 26 семинар және 12 практикалық сабақ.

Оған кіреді: Тақырып 1. Құқықтық педагогика пәні, мақсаттары, міндеттері, жүйесі. Тақырып 2. Әлеуметтік-құқықтық педагогика. Тақырып 3. Құқық қорғау саласындағы педагогика. Тақырып 4. Құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен тәрбие жұмысының педагогикасы. Тақырып 5. Түзету (пенитенциарлық) педагогикасы. Тақырып 6. ІІБ қызметкерінің жеке басы. Тақырып 7. Полиция қызметкерлерінің кәсіби ойлауын жандандыру. Тақырып 8. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің ұжымдағы қарым-қатынасын реттеу. Тақырып 9. Ішкі істер департаменті қызметкерлерінің қызметіндегі кәсіби деформация. 10-тақырып. Ішкі істер департаменті қызметкерлерін кадрлық қамтамасыз ету Тақырып 11. ІІБ қызметкерлерін басқарушылық қызметке дайындау. Тақырып 12. Ішкі істер департаменті байланыс қызметкерлерінің педагогикасы.

Сондай-ақ, «Психология» пәні бойынша сабақтарға талдау жасалды. Тақырыптық жоспарларға сәйкес бұл пәнге 32 сағат беріледі, оның 18-і дәріс, 10 семинар және 4 практикалық сабақтар.

Оған кіреді: Тақырып 1. Психология ғылым ретінде. Тақырып 2. Психикалық процестер мен жағдайлар. Тақырып 3. Эмоционалды-ерікті реттеу. Тақырып 4. Тұлғаның жеке-типологиялық қасиеттері. Тақырып 5. Қарым-қатынас психологиясы. Тақырып 6. Құқықтық психологияның қазіргі жағдайы. Тақырып 7. Қылмыстық психология. Тақырып 8. Сот психологиясы. Тақырып 9. Қылмыстық-атқару психологиясы. Біздің зерттеуімізге сәйкес жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс жасау үшін ІІМ оқу орындарында «Құқықтық педагогика», «Психология» және басқа пәндер бойынша сабақтарда студенттерге кәсіптік-педагогикалық дайындықты жүзеге асыруды құру қажет болды. Педагогика курсының құрылымын және ІІМ оқу орындарындағы психологиялық және басқа пәндер блогын талдау болашақ полиция қызметкерлерін девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге оқыту жүргізілмейтіндігін көрсетеді. Мұндай дайындық олардың психологиялық-педагогикалық дайындығын толықтырады, болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби және педагогикалық дайындығының сапасын арттыруға ықпал етеді.

Біздің ойымызша, болашақ полиция қызметкерлерін жасөспірімдердің девиантты мінез-құлық пен жұмыс істеуге үйрету ІІМ оқу орындарындағы

мамандарды кәсіби және педагогикалық даярлаудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Себебі ішкі істер органдарының қызметкерінің кәсіби қызметі кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық пен қылмыстың жолын кесу, ашу, тергеу және алдын-алумен тікелей байланысты.

Осы бағыттағы курсанттарды кәсіби-педагогикалық даярлаудың мазмұны мен құрылымы келесі міндеттермен анықталады:

- курсанттарды жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы туралы теориялық біліммен қамтамасыз ету;
- курсанттарды девиантты мінез-құлықтың пайда болуының негізгі себептері, диагностикасының негізгі әдістері және оны түзету қағидалары туралы білім мен қамтамасыз ету;
- курсанттарды жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс жасаудың педагогикалық теориясы мен практикасы туралы біліммен қамтамасыз ету;
- девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасаудың негізгі қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыру;
- курсанттарда кәсіби ойлауды дамыту;
- ішкі істер департаментінің болашақ қызметкерін белсенді педагогикалық тұлға ретінде, тәуелсіз педагогикалық зерттеулерге дайын етіп тәрбиелеу;
- әр түрлі оқу курстарынан алған білімдерін біріктіру қабілетін қалыптастыру.

Оқыту деңгейі курсанттардың оқу іс-әрекетіне ғана емес, сонымен бірге оның болашақтағы шығармашылық қызметіне де әсер ететіндігін атап өткім келеді.

ІІБ қызметкерінің профессорлық-оқытушылық құрамындағы жағдайды талдау, нәтижені алғашқы деректермен салыстыру, қызметтік іс-әрекет барысында жобалау және жүзеге асыру, алынған мәліметтерді бағалау және жаңа міндеттер қою сияқты шығармашылық және зерттеу дағдылары жетекші орынды алады.

Сонымен, құқық қорғау қызметінің міндеттерін орындау барысында үнемі туындайтын жаңа проблемаларды шешу процесінің мәні туралы және оның алдын-алу сипаты қарастырылып отырған проблема тұрғысынан болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби дайындығын арттыру қажеттілігін айқын көрсетеді.

Құқық қорғау жүйесіндегі қайта құрылымдау полиция қызметкерлеріне арналған кадрлар даярлауы мен оқытуды жанартудан басталады, оның негізгі бағыттары:

- білімге, дағдыға ғылыми және практикалық қажеттілік;
- алған білімдерін, дағдыларын ұтымды және тиімді пайдалану мүмкіндігі;
- шығармашылық өзіндік іс-әрекеттің жалпыланған қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыру;
- қосымша пәндерден алған білімдерін біріктіру мүмкіндігі;

- озық тәжірибені оқып үйрену, синтездеу және жүзеге асыру мүмкіндігі;
Кәсіптік оқыту кезінде арнайы білім мен дағдыларды қалыптастыру процесін ұйымдастыру студенттердің жас ерекшелік психологиясын ескеруді қажет етеді.

Б.Г. Ананьев жас ерекшелігінің бірқатар маңызды белгілерін ескерген. Бұл жаста ауызша интеллекттің дамуы байқалады, сондықтан ауызша-логикалық оқытудың маңызы арта түседі. 17-23 жас білім, білік, ғылыми және кәсіби даму дағдыларын қалыптастыру, жан-жақты ақыл-ой мәдениетін жақсарту үшін ең тиімді болып табылады [86].

Жоғары мектептегі оқу процесі өзінің табиғаты мен міндеттері бойынша белгілі бір, дәйекті және логикалық байланысқан жүйеде білім алудың шығармашылық процесі болып табылады. Ақпаратты кез-келген іздеу, қабылдау, бағалау және өңдеу - бұл белсенді ақыл-ой іс-әрекеті, бұл жалпыланған қабілеттер мен дағдыларды қалыптастыруға, оларды кәсіби іс-әрекетте пайдалануға әкелетін білімнің интеграциясы.

С.И. Зиновьев [87] білім алушыларды оқыту проблемасын қарастыра отырып, бұл шындықты теориялық түсіну деңгейі, орта мектепті орта мектептен айыратын ғылыми жалпылау деңгейі деп атап өтті. Оның сабақ беру деңгейі оқушының оқу іс-әрекетіне ғана емес, сонымен бірге оның болашақ практикалық қызметіне де әсер ететіндігі туралы ескерту маңызды.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі білім беру ұйымдары білім алушыларының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығымен біз олардың девиантты мінез-құлықтың теориялық аспектілері, оның көрінуінің негізгі формалары, жасөспірімнің әлеуметтік жағдайының, тұлғалық және жас ерекшеліктерінің девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына әсері туралы білімдерін түсінеміз.

Сонымен қатар полиция қызметкерлерінің девиантты мінез-құлықпен дифференциалды профилактикалық жұмысты тиімді жүргізуге көмектесетін әдістері мен дағдыларын меңгеруі.

Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, Қазақстан Республикасы ПМ-нің оқу орындарының педагогика және психология және басқа пәндер бойынша оқу бағдарламаларында курсанттарды жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге үйрету үшін пән мұғалімдерін дайындауға іс жүзінде назар аударылмайды. Біз мұндай жұмысты ұйымдастыру бойынша практикалық ұсыныстар таба алмадық.

Нәтижесінде, ҚР ПМ оқу орындарының түлектері мұндай жұмысқа дайын емес.

ПМ білім беру мекемелерінің курсанттары дайындығының мәнін және девиация негіздері мен теориялық аспектілерін осы санттағы жасөспірімдермен жұмыс істегенде қандай болатындығы туралы күрделі проблеманы талдауды қорытындылай келе, біз девиантты мінез-құлқы бар жасөспірім - бұл мұқтаж адам екенін есте сақтау қажет деп санаймыз. Кез-келген білім беру жүйесінің мақсаты мен нәтижесі, оның жетілуінің көрсеткіші.

Бұл ПМ оқу орындарының курсанттары девиантты мінез-құлықты

жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындаудың тиімділігі үшін педагогикалық шарттарды таңдаудағы негізгі қағида болып табылады.

Қажетті дайындықты қалыптастыру үшін қажетті педагогикалық жағдайларды анықтау үшін, олардың даму логикасының теориялық негіздемесімен қатар, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен, сондай-ақ оқу орындарындағы оқу процесінің нақты мүмкіндіктерімен жұмыс жасау үшін ҚР ІІМ оқу орындарының ткурсанттары арасында осыған дайындықтың бастапқы жағдайын анықтау қажет.

1.2. Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының диагностикасы

Диагностикалық қызмет дегеніміз процесс, оның барысында (диагностикалық құралдарды қолдана отырып), қажетті ғылыми өлшемдерді сақтай отырып, зерттеуші мінез-құлық мотивтерін түсіндіру немесе оқиғалардың одан әрі дамуын болжау үшін осы құбылысты, фактіні бақылайды [88]. Педагогикалық диагностика процесінде, ең алдымен, байқалған мінез-құлық сол адамның бұрынғы мінез-құлқымен салыстырылады.

А.Я. Наин атап өткендей педагогикалық диагноз «біріншіден, жеке оқыту процесін оңтайландыруға шақырады (өзін-өзі оқыту, өзін-өзі тәрбиелеу); екіншіден, қоғам мүддесі үшін оқу нәтижелерін нақты анықтауды қамтамасыз ету (өзін-өзі тәрбиелеу)» [90, б. 193].

Н.В. Кузьминаның айтуынша, «осы мақсаттарға жету үшін, бір жағынан, диагностикалық процедуралар барысында жеке тұлғаларға қол жетімді болатын оқытудың алғышарттары анықталған, ал екінші жағынан, жоспарланған оқу процесін ұйымдастыруға қажетті жағдайлар жасау керек. [91, 9 б.].

Білім беру ұйымдары тындаушыларының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығы диагностикалық талдауды қажет етеді, өйткені мұндай жұмыс оқу орындарындағы оқу процесінің ажырамас бөлігі болып табылады және болуы керек.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен профилактикалық жұмыс істеу іс-әрекетті, жұмыс формалары мен әдістерін таңдаудың үлкен еркіндігімен сипатталады. Бұл салыстырмалы еркіндік, бір жағынан, ішкі істер органы қызметкерінің шығармашылығына кең мүмкіндіктер ашады, ал екінші жағынан, алдын-алу қызметін реттейтін және бағыттайтын бірқатар талаптарды қатаң сақтауды талап етеді:

1) профилактикалық процестердің мүдделерін ескеретін алдын алу іс-шараларының нақты жүйесінің болуы;

2) қызметкерлердің девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдерді тәрбиелеу процесінде ішкі істер органдарының рөлі, қоғамның талаптары мен құқық қорғау органдары шешетін тәрбиелік міндеттердің өзара байланысы туралы хабардар болуы;

3) құқық қорғау органдары басшылығының ішкі істер органы қызметкерінің рөлін, девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеудегі оның жеке қасиеттерін түсінуі;

4) ішкі істер органы қызметкерінің жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен тәрбие және түзету жұмыстары саласындағы көзқарастарын, қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыруды объективті бағалау мүмкіндігі.

Ішкі істер органының әр қызметкері девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдерді тәрбиелеуде жаңашыл бола алмайтыны анық, бірақ ішкі істер органының әрбір қызметкерінің мінез-құлқы қоғамда қабылданған нормалардан ауытқыған балалармен және жасөспірімдермен жұмыс жасауда кәсіби шеберлік негіздеріне ие болуы міндетті екендігіне күмәндануға болмайды. Кәсіби шеберлік - бұл маманға кәсіби қызметті сауатты және тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кәсіби дайындықтың жоғары деңгейі [39].

Қазақстан Республикасы ІІМ білім беру ұйымдары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығын диагностикалау, әдеттегіден тыс мінез-құлықты әлеуметтік қауіпті және жазалауға лайық деп санауға болатын және жай ғана төтенше және қауіпті болып табылатын бірыңғай көзқарастың жоқтығымен қиындайды.

Заңнамада қылмыстық жауаптылыққа тартылатын әрекеттер тізбесі анықталғанына және бекітілгеніне қарамастан, күнделікті өмірдегі қылмыстық және қылмыстық емес мінез-құлық арасындағы шекара бұлыңғыр. Мұның себебі, біздің ойымызша, көптеген адамдардың қылмыстық құқықтың нәзік тұстарын білмеуі емес, өйткені нақты нақты жағдайда (әсіресе егер бұл аралық, шекаралық опциялар болса) стандартты емес, қылмыстық, әлеуметтік қауіпті, жазаланатын контрнормативті мінез-құлықты «ажыратуға» мүмкіндік беретін нақты басшылықтың нақты болмауы.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау проблемасы жеткілікті дамымаған деген тұжырым жасауға негіз береді.

Бұл, ең алдымен, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің оқу орындарындағы психологиялық-педагогикалық пәндерді оқыту құрылымына қатысты. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істейтін ішкі істер органының қызметкерінің іс-әрекеті бойынша іс жүзінде зерттеулер жүргізілмеген. Білім беру ұйымдары білім алушылардың, девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының диагностикасы да жете түсіндірілмеген.

Ғылыми зерттеулердің болуы немесе болмауы, сондай-ақ белгілі бір

мәселелер бойынша практикалық ұсыныстар әлі күнге дейін олардың өзектілігін дәлелдемейтіндіктен, мәселені іштей, яғни Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі оқу орындары тындаушылары оқу іс-әрекетінде зерттеу өте маңызды.

Бұл мәселені шешуге эксперимент жүргізу арқылы қол жеткізілді, оның барысында келесі әдістер қолданылды: байқау, әңгімелесу, анкета, сұхбат, тәжірибеден өту туралы есептерді оқу.

Зерттеу барысында біз:

а) ішкі істер органының қызметкерлері девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасау кезінде кездесетін әдеттегі қиындықтар және олардың пайда болу себептерін;

б) ҚР ПМ оқу орындарының тындаушыларында девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жүргізілетін алдын алу жұмыстарының құрылымы мен қисыны, алдын алу жұмыстарында қолданылған әдістердің ерекшеліктері туралы дұрыс көзқарастарды;

в) девиантты мінез-құлықтың себептері, мұндай мінез-құлықтың негізгі белгілері, көріністері және девиантты мінез-құлықтың қандай да бір формасының немесе басқа әлеуметтік қауіптілік дәрежесі туралы Қазақстан Республикасы ПМ оқу орындарының курсанттарының білуі;

г) курсанттардың девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен тиімді алдын алу жұмыстарын қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайларды.

Осы мәселелерді зерделеу Қазақстан Республикасы ПМ оқу орындары курсанттарының жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықпен жұмыс істеуге дайындық деңгейі қандай екендігі туралы түсінік беруге арналған. Алайда, мұндай бағалауды жүргізу үшін мінез-құлықтың жалпы қабылданған нормалардан өзгеше болатын жасөспірімдермен жұмыс істеуге курсанттардың нақты дайындығын анықтау қажет болды.

Осы мақсатта біз мынаны білдік:

а) тындаушыларға девиантты мінез-құлық туралы дұрыс таныстыру;

б) білім беру ұйымдары курсанттарының білімі, қабілеттері мен девиантты мінез-құлық жасөспірімдерімен жұмыс жасау дағдылары деңгейінде өзін-өзі бағалауы;

в) девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс туралы білім алудың көздері мен факторлары.

Ішкі істер органы қызметкерлерінің девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жүргізетін профилактикалық жұмыстары көбінесе өздігінен, қателесу әдісімен жүзеге асатыны белгілі. Сонымен қатар, олардың ауытқуларының педагогикалық және психологиялық сипаты бар жасөспірімдер (жүйке жүйесінің жетілмеуі, отбасының теріс әсері, мінездің екпінінің әсері, жас ерекшеліктеріне әсер ету) мүлдем өзгеше, алдын-алудың бірдей әдістері қолданылады. Мұндай жағдайларда алдын-алу әсерін ұйымдастыратын ішкі істер органының қызметкері жасөспірімнің мінез-құлық нормаларынан ауытқуының нақты себептерін білмейді, бірақ тек осы құбылыстың сыртқы белгілерін жоюға тырысады, жасөспірімді қайта

тәрбиелеу пайда болмайды. Басқаша айтқанда, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен профилактикалық жұмыстың тиімсіздігінің немесе болмауының себебі көбінесе профилактика тәжірибесінде осы құбылыстың психологиялық-педагогикалық критерийлеріне негізделген девиантты мінез-құлықты анықтаудың диагностикалық әдістері әлі белсенді қолданылмайтындығымен байланысты.

Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының төртінші курстағы 120 (79) тындаушыларының арасында жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындық көрсеткіштері келтірілген (кесте 2) кестені ұсынамыз.

2 кестенің материалдары бойынша, девиантты мінез-құлықтың мәнін курсанттардың қабылдауы өте төмен екенін байқауға болады. Тындаушылардың тек 5% -ы дұрыс жауап бере алды, бұл белгілі бір қоғамда қабылданған әлеуметтік нормалардан ауытқыған мінез-құлықтың ауытқымайтындығын және теріс те, оң да бағытты иеленетіндігін көрсетеді. Сонымен қатар, 2 кесте материалдарынан оқушылардың 1/3 бөлігі «девиантты мінез-құлық» ұғымының қате түсіндірілуін мойындайды немесе оны анықтау қиын, ал 51% -ы девиантты мінез-құлық туралы дұрыс түсінікте. Пікірлердің бұрмалануы неден тұрады.

2кесте

Девиантты мінез-құлықтың сипаты және ішкі істер органының қызметкеріне девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысты ұйымдастыруға қойылатын талаптар туралы курсанттарға дұрыс ұсынудың сипаттамалары

№	Бағалау сұрақтары	Жауаптардың жиілігі, %			
		Дұрыс	Жартылай дұрыс	Қате нақтылау	Жауап беру қиын
1	девиантты мінез-құлық дегеніміз не, оны көрсетудің негізгі формалары қандай, сіздің түсінігіңіз?	5	51	28	16
2	Девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына қандай	8	73	2	17

3	Жасөспірім девиантты мінез-құлықпен тиімді тәрбие жұмысын жүргізу үшін ІІБ қызметкерінің қандай қасиеттері болуы	—	18	8	74
---	--	---	----	---	----

Ескерту: Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Басқару және психология кафедрасының оқытушылары білім алушылардың жауаптарының дұрыстығын бағалауда құзыретті судьялар болды.

1. Девиантты мінез-құлық, ең алдымен, тек теріс сипатқа ие нормадан ауытқу ретінде қарастырылады. Қоғамда қабылданған моральдық немесе құқықтық нормалардан ауытқулар, тарихи мағынада жағымды нәтижелерге ие, тындаушылар девиантты қылық қатарына жатқызбайды.

2. Девиантты мінез-құлық тек құқықтық нормалардан ауытқу ретінде қарастырылады, яғни тек заңмен қудаланатын мінез-құлық девиантты болып саналады.

3. Тек басқаларға зиян келтіретін мінез-құлық девиантты болып саналады, сондықтан маскүнемдік, нашақорлық, есірткіге тәуелділік, үйден қашу және тіпті өзіне-өзі қол жұмсау, егер олар әлеуметтік қауіпті әрекеттермен бірге жүрмесе, девиантты емес әрекет болып саналмайды.

4. Ішінара дұрыс қабылданған қабылдаудың жоғары пайызы (51%) алкогольизм, нашақорлық және есірткіге тәуелділік девианттық мінез-құлыққа жататындығымен түсіндіріледі. Бұл ауытқулардың нысандары және арнайы зерттеусіз көпшілік алдында айыпталатындығына байланысты, курсанттар оларды девиантты мінез-құлыққа оңай жатқызды.

Осы мәселе бойынша білімді терең зерттеу білім алушылардың девиантты мінез-құлықтың басқа формалары, әсіресе қоғам үшін оң мәні бар ауытқулардың формаларына қатысты бөлінбейтіндігін көрсетті, ауытқушылық мінез-құлықты және осы мәселенің бүкіл мәнін түсінбеушілікті түсінуде біржақтылық бар.

Алайда маскүнемдік, нашақорлық және есірткіге тәуелділік девианттық мінез-құлыққа қатысты болғандықтан, біз мұндай жауаптарды жартылай дұрыс деп жіктеуге болады деп санадық.

Бір қызығы, білім алушылардың 74% -ында девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен тиімді профилактикалық жұмыс жасау үшін адамның қандай жеке және кәсіби қасиеттері болуы керек деген сұраққа жауап беру қиынға соғады.

Сонымен қатар, респонденттердің ешқайсысы маманның, бірінші кезекте, дәл осындай жұмыс үшін қажет болатын қасиеттерін дұрыс атай алмады: психологияның әртүрлі салаларындағы білімнің жоғары деңгейі, түсініксіздікке, толеранттылыққа, эмоционалды денсаулыққа және кеңес беру дағдыларына.

Бұл сұраққа жауап бере отырып, көптеген респонденттер балаларға

деген сүйіспеншілік, түсіну қабілеті, жауаптылық сияқты жалпы білім беру іс-әрекетінде қажет емес қасиеттерді атап өтті. Мұндай сараланған тәсілдің болмауы жауаптардың осы түрін «жауап берудегі қиындық» ретінде жіктеуді заңды етеді.

Курсанттардың 8% -ы бұл туралы қате түсініктерге ие болғандығын ескере отырып, студенттердің 4/5 бөлігі девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен сәтті жұмыс істейтін ішкі істер органының қызметкерін анықтауда нақты өлшемдерге ие емес деп айтуға болады.

Девиантты мінез-құлықтың пайда болу факторлары туралы сұраққа дұрыс және ішінара дұрыс жауаптардың жоғары жиынтық көрсеткіші назар аудартады.

Алайда, осы мәселені қабылдауды тереңірек талдау респонденттердің басым көпшілігі девиантты мінез-құлықтың қалыптасуының бір себебін - отбасының әл-ауқатын, басқа факторларды көрсетпей-ақ атап өткенін анықтауға мүмкіндік берді.

Дегенмен, отбасының теріс әсері, оның ішінде ата-ананың жеке басындағы ауытқулар, отбасылық қатынастардағы ауытқулар, отбасы тәрбиесіндегі қателіктер девианттық мінез-құлықтың қалыптасуының негізгі себептерінің бірі екенін ескере отырып, біз мұндай жауаптарды ішінара дұрыс деп жіктеуге мүмкіндік таптық.

Сұхбаттасу, тағылымдама туралы есептер мен бақылау нәтижелеріне сәйкес, Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының көптеген білім алушылары девиантты мінез-құлық деген не екендігі, оның себептері мен көріну формалары туралы түсініксіз, демек, девиантты жасөспірімдермен жұмыс жасауға өзіндік дайындық деңгейі. олар мінез-құлықты объективті түрде бағалай алмайды.

Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы төртінші курс курсанттары девиантты мінез-құлықтағы жасөспірімдермен жұмыс жасауға дайын екендігінің өзін-өзі бағалау туралы деректерді қарастырыңыз (3-кесте).

3 Кесте

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындық мәселесі бойынша курсанттардың өзін-өзі бағалауы

№ п/п	Бағалау сұрақтары	Жауаптардың жиілігі, %			
		Дұрыс	Жартыл ай дұрыс	Қате нақтылау	Жауап беру қиын

1	Девиантты (нормадан ауытқушы) мінез-құлық деген не екені туралы түсінігі бар.	33	45	К-?	50
2	Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен тәрбие жұмысына дайындық деңгейі?	5	21	34	50
3	Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен профилактикалық жұмысты шынымен үйренуге деген талпыныс деңгейі?	32	35	16	17
4	Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен профилактикалық жұмыс тиімділігін сипаттайтын қасиеттерге ие болу деңгейі?	10	14	40	36

3 кестенің деректерін қарастырайық. Ең алдымен, көрермендердің девиантты мінез-құлық деген пікірінің өзін-өзі бағалаудың жоғары деңгейін атап өтеміз - сұралғандардың жартысына жуығы (45%) девиантты мінез-құлық туралы өздерінің білім деңгейлерін орташа деп бағалайды, және әрбір үшінші тыңдаушы осы сұрақ бойынша жақсы білімі бар деп санайды. Алайда, біздің келесі зерттеулер көрсеткендей, көптеген курсанттарда девианттық мінез-құлық түсінігі, оның ішінде бұл туралы білімін жоғары бағалайтындардың арасында, үйде алкоголизм, нашақорлық, қылмыс туралы тұрмыстық деңгейдегі түсінітерімен ғана шектеледі.

Бұл мәселені білу деңгейін сұралғандардың келесі типтік жауаптары бойынша бағалауға болады: «кім қазір ішпейді», «қазір барлығы ішіп жатыр» және т.б. Осыдан көптеген тыңдаушылардың девиантты мінез-құлық туралы

білімін өзін-өзі бағалаудың жоғары деңгейі туралы қорытынды жасауға болады.

Бұл кестелер девианттық мінез-құлық туралы өздерін жоғары бағалағанына қарамастан, тындаушылардың көпшілігі мінез-құлқы нормадан ауытқитын жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайын емес екендігін көрсетеді: олар өздерінің осындай жұмысқа дайындығын әлсіз (34%) бағалайды немесе олардың дайындық деңгейі туралы жалпы түсінік жоқ (50%), бұны мұндай жұмысқа дайын болмау ретінде де қарастыруға болады.

Нашақорлық мәселесіне ерекше назар аудару керек. Біз Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ да сұхбат берген әрбір бесінші студент (21%) ол есірткіге тәуелді адамдармен сәтті жұмыс істей алатынына сенімді.

Міне, осындай білім алушылардың типтік жауаптары: «Университетте оқыған педагогика, психология, криминология және басқа да ғылымдар туралы білімнің негізінде біз балаларға нашақорлық сәнді емес, беделді емес, нашақорлар жауапқа тартылатындығын түсіндіре аламыз».

«Біз балаларды профилактикалық сұхбатқа қызықтыра аламыз, оларды қоршаған әлемдегі қиындықтардан алшақтай аламыз» «Жасөспірімнің психологиясын түсіну өте қиын, оны біле отырып, сіз «нашақорлықтың тәуелділігін» түсіндіруге болады». Алайда, жауап берген курсанттардың көпшілігі (95%) 5 есірткіге тәуелді адамдармен қалай жұмыс істейтіндерін нақты айта алмады, сондықтан біз оларды «жауап беру қиындықтары» санатына жатқыздық.

Сондай-ақ, білім алушылардың 2/3 жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен профилактикалық жұмыс дағдыларын игергісі келетіндігі назардан тыс қалмады.

Типтік жауаптар: «Мектептерде, тұрғылықты жердегі, жергілікті атқарушы органдар деңгейінде нашақорлықпен күресу шаралары жеткіліксіз жүргізіліп жатыр, профилактикалық жұмыстардың субъектілері бұл мәселені қалай шешуге болатындығын білмейді», «Біз бұл саланың маманы емеспіз, біз үйренуіміз керек».

Бұл, біздің пікірімізше, бір жағынан тындаушыларға жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен профилактикалық жұмысты ұйымдастыру мәселесінің өзектілігін түсінетіндігін, екінші жағынан, мұндай жаттығудың жеткіліксіздігін көрсетеді.

Мұның себептері көбінесе жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен тәрбие жұмысының әдістері мен тәсілдері туралы білім алатын дереккөздерді зерттеумен түсіндіріледі (4 кесте).

4 кесте. Білім алушылардың девиантты мінез-құлқты жасөспірімдердің мінез-құлқы үлгісін таңдауға әсер ететін факторларының маңыздылығы

<p>Девиантты мінез-құлқты жасөспірімдердің мінез-құлқы үлгісін таңдауға әсер ететін факторлары, осы фактордың әсер ету жиілігі (%)</p>
--

Өз түйсігі	72
Достарының әңгімелері	64
Тәлімгерлерге, тәжірибе жетекшілерінің кеңестері	61
ЖОО алған білім, ептілік пен дағдылар	22
Өз мұғалімдерінің тәжірибесінен естеліктер	9
Мектеп әкімшілігі жөніндегі нұсқаулық	
Басқа факторлар	5
	12

Ескерту: сайлау мөлшері 100% асады, өйткені сұхбаткерлерге бірнеше факторларды таңдауға мүмкіндік берілді.

4 кестеде келтірілген деректерді қарастырыңыз. Бірінші кезекте девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен мінез-құлық моделін қалыптастыру кезінде университетте психологиялық-педагогикалық пәндерді оқу кезінде алған білімдері, ҚР ИМ оқу орындарының курсанттары маңыздылығы бойынша төртінші орынды иемденгеніне назар аударыңыз.

Сонымен қатар, мінез-құлық моделін қалыптастырудың аталған факторы жеке сезіну, жолдастардың әңгімелері, тәлімгерлер кеңестері және тәжірибе жетекшілері сияқты факторлардан үш немесе одан да көп есе төмен екендігі туралы айтылады. Бұл университеттердің қолданыстағы бағдарламаларында девиантты мінез-құлықтың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін зерттеуге, сондай-ақ жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен профилактикалық жұмыс жүргізу дағдыларын қалыптастыруға назар аудармайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

«ҚР ИМ оқу орындары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығы қандай?» деген сұраққа жауап беру үшін, біз 5-кестеде келтірілген осындай дайындық құрылымына әсер ететін факторлардың маңыздылығын қарастырамыз.

Біз жүргізген бақылаулар, сауалнамалар мен сұхбаттар ішкі істер органдарының жас қызметкерлері арасында да, тағылымдамадан өткен курсанттар арасында да біркелкі нәтиже берді.

Біріншіден, ішкі істер бөлімінің тындаушылары да, жас офицерлері де қажетті арнайы білімнің, дағдылар мен қабілеттердің жоқтығын алға тартса, екіншісі - мамандандырылған әдебиеттердің аз мөлшері, үшінші - уақыттың жетіспеуі, төртіншісі - әдіскерлер мен білім беру мекемелерінің басшылары жағынан білікті көмектің жоқтығы, бесінші - ИБ қызметкерінің қаламауы.

5 кесте.

Қазақстан Республикасы ИМ оқу орындары курсанттарының девиантты мінез-құлық жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындығына әсер ететін факторлар

Факторлардың атауы	
Қажетті арнайы білімнің, ептілік пен дағдылардың болмауы	1
Арнайы әдебиеттер аз болуы	2
Уақыттың көмегінің жоқтығы	3
ІІБ қызметкерінің қаламауы	4

Сонымен, ҚР ІІМ оқу орындары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының бастапқы жай-күйін диагностикалау кезінде алынған нәтижелерді талдау және жалпылау магистранттар арасында қажетті дайындық деңгейінің төмендігін көрсетеді. Осындай нәтижелерге әсер ететін себептердің ішінде біз мыналарды бөлеміз:

- психологиялық-педагогикалық пәндер магистранттардың білімін қалыптастырмайды. Девиантты мінез-құлықтың себептері, жасөспірімдердің іс-әрекеті мен қарым-қатынасындағы ауытқулардың формалары мен түрлері;
- машықтану кезінде жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен диагностикалық, профилактикалық және түзету жұмыстарын ұйымдастыруға байланысты дағдыларды қалыптастыруға және дамытуға мүмкіндік бермейді.

Ішкі істер министрлігі білім беру ұйымдарының курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындауда жоғарыда айтылған кемшіліктерді жою үшін педагогикалық жағдай жасау қажет, ІІМ оқу орындарының педагогикалық процесін кешенді тиімді шеше алатын болашақ қызметкерлерінің дайындығын қажетті деңгейде қалыптастыру, әзірлеу қажет, ауытқу проблемасына байланысты міндеттерді, оның алдын-алу және түзетуді, практикадан өту мүмкіндігін ІІМ білім беру мекемелерінің оқу жоспарларына, білім беру процесіне толықтырулар енгізу қажет.

Жоғарыда айтылғандар ішкі істер органының болашақ қызметкерлерінің девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығын қалыптастыру үшін бағытталған жұмысты ұйымдастыру идеясы негізделген деп санаймыз.

Мұның басты бағыттары педагогиканың әдіснамалық ұстанымдары мен қағидалары, атап айтқанда білім беру теориясы мен практикасы мәселелерін шешуге және педагогикалық шарттардың мәнін түсінуге жүйелік-тұтас көзқарас болып табылады.

Келесі бөлімде ішкі істер органының болашақ қызметкерлерін жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындаудың педагогикалық шарттары келтірілген.

1.3. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге курсанттарды дайындаудағы педагогикалық шарттары

Осы мәселені қарастыра отырып, біз ПМ оқу орындарының курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау процесінің тиімділігін арттыратын педагогикалық жағдайдың жиынтығын бөліп көрсетудің негізін анықтаймыз.

Жоғарыда атап өткеніміздей, талдау нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасы ПМ оқу орындарының курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау процесін жеткіліксіз тиімді деп бағалауға болады.

Осы тұжырым үшін, сондай-ақ төмен тиімділіктің себептеріне қатысты бірнеше себептерді анықтай аламыз.

Біріншіден, ҚР ПМ-нің оқу орындарында курсанттары оқыту қазіргі қазақстандық қоғамның, ең алдымен нарықтық қатынастардың ерекшеліктерін ескерусіз жүзеге асырылады. Осыған байланысты жасөспірімнің өзгеріп жатқан жағдайдағы жеке басының жағдайы және жеткіліксіздігі ескерілген.

Екіншіден, ғылымның дамуы девиантты мінез-құлықты зерттеу бағытының едәуір кеңеюіне және жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеудің жаңа әдістерін жасауға әкелді. Мұны тындаушыларды жасөспірімдермен жұмыс жасауға дайындаудың мазмұнын анықтаған кезде толығымен ескеру қажет. Осы уақытта біз білім алушыларды оқыту мазмұнының практиканың нақты сұранысынан едәуір бөлінгенін байқаймыз.

Үшіншіден, ҚР ПМ оқу орындарының курсанттары көбінесе девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасау мәселесінің толық мәнін түсінбейді. Бұл жұмыс, оған дайындық сияқты, олар үшін де құнды емес, курсанттардың оқу іс-әрекетіне жағымды мотивация факторларының бірі болып табылмайды.

Төртіншіден, қазіргі кезде девиантты мінез-құлық проблемасы бойынша көптеген іргелі теориялық зерттеулер пайда болды. Алайда, әлі де болса нормативтік, арнайы және оқу әдебиеттерінің тапшылығы байқалады. Біз басқа да себептерді келтіре аламыз.

Курсанттарды девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау процесінің жеткіліксіз тиімділігінің аталған себептерін қажетті және жеткілікті педагогикалық жағдайларды құру арқылы жоюға болады.

Өкінішке орай, «жағдай» ұғымы педагогикада дұрыс анықталмаған.

Мәселенің осы аспектісі бойынша әдебиеттерді талдай отырып, жағдай ұғымының келесі белгілерін, оның ішінде педагогикалық шарттарын анықтай аламыз.

Сонымен, педагогикалық шарттар:

- міндеттерді шешуге бағытталған мазмұнның, формалардың, әдістердің және материалдық-кеңістіктік ортаның объективті

мүмкіндіктерінің жиынтығы;

- қызмет процесінің өзара байланысты және тәуелді жағдайларының жиынтығы (В.И. Андреев, С.И. Ожегов);

- жағдайлар осы процестің тиімділігін қамтамасыз етеді;

- жағдайлар - бұл субъективті және объективті, ішкі және сыртқы, мәні мен құбылыстың бірлігі (В.И. Андреев);

- жағдайлар объектінің онымен болмайтын ондағы құбылыстарға қатынасын білдіреді (И.Т. Фролов);

- жағдайлар қалыпты жұмыс барысын қамтамасыз ететін ережелер рөлін атқарады (Борунова С. Н.).

Мысалы, В.И. Андреев педагогикалық жағдайды «элементтерді мақсатты таңдау, жобалау және қолдану, мазмұны, әдістері (тәсілдері), сондай-ақ дидактикалық мақсаттарға жету үшін ұйымдастырылған оқыту формалары» деп анықтайды [92].

Философиялық энциклопедиялық сөздік «жағдай» ұғымын объектінің ондағы болмайтын, онсыз өмір сүре алмайтын құбылыстармен байланысын білдіретін философиялық санат ретінде анықтайды. Нысанның өзі шартталған нәрсе ретінде, ал жағдай объективті әлемнің салыстырмалы түрдегі сыртқы әртүрлілігі ретінде пайда болады. Басқаша айтқанда, жағдайлар қоршаған ортаны, процесс туындайтын, өмір сүретін және дамитын ортаны құрайды.

С. И. Ожегов сөздігінде «жағдай» термині келесідей түсіндіріледі: бір нәрсе байланысты болатын жағдай; уағдаласушы тараптардың бірі жасаған талап; бір нәрсе туралы ауызша немесе жазбаша келісім; өмірдің, қызметтің кез-келген саласында белгіленген ережелер; бір нәрсе болып жатқан орта; талаптары[93].

Сайып келгенде, біз зерттеліп отырған процесті жүзеге асыру үшін қажет жағдайлардың, объектілердің, шаралардың жиынтығын түсіне аламыз, яғни жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге маман даярлауды.

Педагогикалық жағдайлар, біз білім беру ұйымдарында тындаушыларды жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс жасауды оқу процесінің сыртқы және ішкі жағдайларының (объектілері мен шаралары) жиынтығы ретінде, сонымен қатар жасөспірімнің жеке басының ішкі сипаттамалары, оқушылардың дайындығының қалыптасуы олардың іске асырылуына байланысты анықтаймыз, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлыққа бейімділігін жеңуге қолдау көрсету.

Бұл жағдайда педагогикалық шарттар тындаушылардың кәсіби және педагогикалық дайындығы процесінің қажетті құрамдас бөлігі болып табылады және оқу бағдарламасын әзірлеу кезінде ескерілуі керек.

Біздің зерттеу жұмысымыздың келесі маңызды аспектісі - педагогикалық шарттарды бөлектеу негіздерін анықтау. Тындаушыларды девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау процесінің қанағаттанарлықсыздығының себептерін талдау негізінде біз

келесі негіздерді атаймыз:

- 1) жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының ерекшеліктері;
- 2) кәсіби практика, оның мәні әсіресе девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс (зерттеу мәселесі тұрғысынан);
- 3) ПМ оқу орындары курсанттарының кәсіби-педагогикалық дайындығы процесінің ерекшеліктері;
- 4) девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен ПБ қызметкерлерінің жұмысын теориялық түсіну мен практикалық іске асырудың жинақталған тәжірибесі.

Біріншіден, диссертацияның бірінші параграфында біз жасөспірімдердің жас және жеке ерекшеліктерін, девиантты мінез-құлықтың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін қарастырдық, оқу орындарының тындаушыларын жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындаудағы жағдайын анықтадық. Шарттарды бөлудің әр негізінің негізгі ережелері мыналарды қарастырады:

1. Девиантты мінез-құлыққа бейімділікті анықтайтын жасөспірімдердің ерекшеліктері - пайда болған ағзаның физиологиялық сипаттамасы, әлеуметтік жетілмегендігі, олардың іс-әрекетін болжау мен бақылау қабілетінің жеткіліксіздігі, олар үшін жауапкершілік және тәуелсіздікке деген ұмтылыстың артуы.

2. Девиантты мінез-құлықтың маңызды белгілері - мінез-құлық стереотипінің болуы, оның белгіленген нормалар мен нормалардан ауытқуы, негізінен мінез-құлықтың осы түрінің теріс салдары (жеке көзқараста).

3. Білім беру мекемелері тындаушыларын кәсіби-педагогикалық даярлаудың ерекшеліктері - жалпы және арнайы білім мен дағдыларды игеру, алдын-алу жұмыстарын жүргізудің теориялық білімі мен практикалық дағдыларын игеру, девиантты мінез-құлықтың жасөспірімдермен жұмыс жасауына және т.б.

Сонымен қатар, педагогикалық шарттар кешенін бөліп көрсетуге негіз бола отырып, біз жасөспірімдердің жеке тұлғасын тәрбиелеу және кәсіби дайындық проблемаларын шешудің әртүрлі аспектілеріндегі жағдайларды бөлектеу үшін педагогикада жасалған нұсқаларды толығымен пайдаландық:

- а) оқу процесін басқару (М.М. Поташник, В.П. Симонов және т.б.);
- б) оқыту және тәрбиелеу сапасын арттыру (Ю.К. Бабанский, В. А. Беликов, Г. в) кәсіптік оқытуды жүзеге асырудағы әр түрлі тәсілдердің тиімділігін қамтамасыз ету (В. Б. Бондаревский, А. А. Вербицкий, М. Е. Дуранов және т.б.).

Сонымен қатар басқа мәселелер бойынша бірқатар зерттеулер жүргізілді.

Зерттеуіміздің I тарауында тұжырымдалған әр қордың сипаттамаларына сүйене отырып, шарттар кешенін ажыратудың жоғарыда аталған негіздерін ескере отырып, біз Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі оқу орындарының курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындаудың тиімділігі үшін келесі педагогикалық

шарттарды бөліп көрсетеміз:

1) жаттығудың мақсатын айқындау девиантты мінез-құлыққа деген құштарлығы бар жасөспірімнің жеке басының ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілуі керек;

2) Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің оқу орындарының курсанттары жасөспірімдердің девиантты мінез-құлыққа бейімділігін жеңу проблемасының мәні мен күрделілігін түсінуі керек;

3) білім алушылардың кәсіптік-педагогикалық дайындығының мазмұны девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің ерекшеліктерін неғұрлым толық қарастыру негізінде анықталуы керек;

4) курсанттарды дайындау барысында контекстік сипаттағы оқу жаттығуларының кешені орындалуы керек.

Айта кету керек, осы жағдайлардың орындалуы Қазақстан Республикасы ПМ оқу орындарының курсанттарын девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындау процесінің практикалық-бағытталған сипатын қамтамасыз етеді.

Біз анықтаған педагогикалық шарттарға толық сипаттама береміз.

Девиантты мінез-құлыққа деген құлшынысы бар жасөспірімнің тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, тындаушыларды оқыту мақсатының болуы.

Мақсат –курсанттардың кәсіби және педагогикалық дайындық процесінің бастапқы компоненті. Оны тұжырымдау білім беру стандартының негізінде және кәсіптік қызмет субъектісінің сипаттамаларына сәйкес жүзеге асырылады.

Біздің зерттеу міндетіміздің аспектісінде девиантты мінез-құлықты жасөспірімдер ішкі істер органының кәсіби іс-әрекетінің субъектісі ретінде әрекет етеді. Олардың ерекшеліктері білім алушының жеке басының кәсіби бағдарлану сипатын, Қазақстан Республикасы ПМ оқу орындары түлектерінің кәсіби дайындығы мен құзіреттілігінің сипатын, сондай-ақ ішкі істер бөлімі қызметкерінің кәсіби біліктілік деңгейіне қойылатын талаптарды анықтайды.

Бұл тұжырымдамалардың анықтамаларын біз кәсіптік білім беру теориясы бойынша әдебиеттерді талдау негізінде тұжырымдаймыз.

Психологиялық сөздікте «тұлғаға бағдарлау» ұғымы адамның іс-әрекетін бағыттау және жағдайлардың болуына тәуелсіз болатын тұрақты мотивтердің жиынтығы ретінде ашылады. Тұлғаға бағдарлау адамның қызығушылығымен, бейімділігімен, сенімдерімен, мұраттарымен сипатталады, олардан адамның дүниетанымын көрінуге болады [94].

Кәсіби бағдар берудің негізгі белгілерін атауға болады:

а) ол адамның мінезіндегі ең маңызды және негізгі (Б.С. Мерлин) және оның қызметіне әсер ететін шындыққа селективті көзқарас (Н.Д. Левитов);

б) жеке тұлғаның мотивтерінің тұрақты басымдық жүйесі (В.А. Сластенин).

Басқа белгілер де бар. Бұл тұжырымдаманы анықтауда бірыңғай тәсіл жоқ. Осы белгілерді ескере отырып, біз кәсіби-педагогикалық бағыт

ұғымымен жұмыс жасаймыз. Сонымен бірге, кәсіби бағдарлау ІБ қызметкерінің жеке басын қалыптастыруда жетекші рөл атқаратынын есте ұстаймыз.

Н.В. Кузьмина кәсіби-педагогикалық бағыттың келесі анықтамасын береді: «Біз шынайы педагогикалық бағдарлауды балалармен тәрбие жұмысына баса назар аударамыз, бұл балалардың өзіне деген қызығушылықтан туындайды ... Мұнда педагогикалық мамандыққа деген қызығушылық және оған деген бейімділік жатады»[95].

Біз зерттеу барысында осы анықтаманы ұстанамыз, өйткені ішкі істер қызметкерінің кәсіби қызметі жеке тұлғаны тәрбиелеумен және қайта тәрбиелеумен байланысты.

ІБ қызметкерінің девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеудегі кәсіби бағдары олардың ерекшеліктерін ескере отырып қалыптасады.

Ғылымда кәсіби дайындық жеке тұлғаның оны дайындау кезеңіндегі қызметін алдын-ала болжау ретінде қарастырылады (М.Е. Дуранов және басқалар).

Кәсіби дайындық ұғымы, яғни жеке тұлғаның белгілі бір мамандық аясында әрекет етуге дайындығы, түптеп келгенде, бұрынғы әлеуметтік және жеке тәжірибені, яғни эмоцияларға, білімге, сенімдерге, бейімділіктер мен қабілеттерге негізделген адамның мақсатты әрекетін білдіреді.

Біз кәсіби құзіреттілікті адамның ІМ қызметкерінің білімі, кәсіптік сипаттағы дағдылары, сонымен қатар кәсіби қызметті жүзеге асыру тәсілдері ретінде түсінеміз (В.А. Сластенин және басқалар).

Құзіреттілік қазіргі уақытта қоғамда қабылданған нормалар мен стандарттарға сәйкес кәсіби функцияларды орындауға дайындығы мен қабілеттілігімен анықталады. Кәсіби құзіреттіліктің заманауи тәсілдері мен интерпретациясы өте өзгеше.

Негізінен, бұл ұғым біліктілік пен кәсібиліктің жоғары деңгейін білдіру үшін қолданылады. Кейбір ғалымдардың түсіндірмесінде «кәсіби құзіреттілік» ұғымы «кәсіптік қызметке дайындық» ұғымымен анықталған. Егер сіз кәсіби шеберлік жүйесіндегі құзыреттіліктің орнын анықтауға тырыссаңыз, онда бұл мамандықтың жоғары деңгейінің көрінісін білдіретін еңбекқорлық пен шеберліктің арасында; көптеген авторлар белгілі бір әрекетке адамның «ішкі қондырғысы» ретінде қарайтын дайындығы, «іске қосу алдындағы» күйі мен кәсібилігі арасында [96].

Сонымен, М.Балтабаев құзіреттілік дегеніміз - жүйелік талдау, адамның қоршаған ортадағы инновациялық өзгерістерге психологиялық және зияткерлік ашықтығын арттыру, қоғам өмірінің негізгі шарты ретінде ойлау, мінез-құлық мәдениеті, өзін-өзі үздіксіз білім алуға деген ұмтылысты қамтитын тұжырымдама екенін айтады [97. , б. 161].

Өзінің ғылыми идеяларында Э.М. Гершанов кәсіби құзыреттілік - білім деңгейі, тәжірибесі, жеке қабілеттері, өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылыс, мәселеге шығармашылық көзқарас арқылы қарауды айтады [98, с. 56].

Абулханованың, Н. В. Васина, Л. Г. Лаптеваның анықтамаларына сәйкес, кәсіби құзіреттілік дегеніміз - кәсіби дайындық және еңбек субъектісінің күнделікті іс-әрекеттің міндеттері мен міндеттерін қазіргі ұстанымда орындай алу қабілеті [99, с. 26].

Б.Кенжебеков өз зерттеуінде тұжырымдаманың келесі анықтамасын береді: «кәсіби құзіреттілік - интеграцияланған іргелі білімнің, адамның жалпыланған дағдылары мен қабілеттерінің жиынтығы, оның кәсіби маңызды және жеке қасиеттері, жоғары өнімділік деңгейі, мәдениеті мен шеберлігі, іс-әрекетті ұйымдастыруға шығармашылық көзқарас, іс-әрекетке дайындығы үнемі өзін-өзі дамыту» [100, б. 15].

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау қазіргі уақытта «дайындық» ұғымын біркелкі түсіндіру мүмкін еместігін көрсетті.

Сонымен, психологиялық сөздікте іс-әрекетке дайындығының келесі анықтамалары берілген:

1) адамның барлық психофизиологиялық жүйелерінің жұмылдыру жағдайы, белгілі бір әрекеттерді тиімді орындауды қамтамасыз ету;

2) іс-әрекетті сәтті жүзеге асыру үшін білім, ептілік пен дағдылар қажет [101, с. 98].

Кәсіби құзіреттілік біліктілік деңгейінің көрсеткіші бола алады (В.А. Сластенин, Н.М. Яковлева және т.б.).

Ғылымдағы біліктілік дегеніміз кәсіби білімнің нәтижесі деп түсініледі, оның аясында маман тұлғасының кәсіби қасиеттері болады және сақталады. ІІБ қызметкерінің біліктілігі білім беру ұйымдарындағы кәсіптік-педагогикалық білім мазмұнымен анықталады және тиісті құжатпен расталады.

Сонымен, ҚР ІІМ оқу орындары курсанттарының кәсіби-педагогикалық дайындығының мақсатын тұжырымдау кезінде ішкі істер органдарының қызметкерінің бағытын, дайындығын, құзыреттілігі мен біліктілігін қалыптастырудағы тиімділік деңгейін ескеру қажет.

Мақсатты қалыптастырудың басты өлшемі, біздің ойымызша, девиантты мінез-құлыққа бейім жасөспірімнің тұлғалық ерекшеліктері. Бұл қасиеттерді біз диссертацияның бірінші тарауында қарастырамыз.

Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының курсанттарының маңыздылығы, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлыққа бейімділігін жеңу проблемасының сипаты мен күрделілігін түсінуінің жоғары деңгейінің болуы.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі оқу орындарының курсанттары мен ішкі істер органының қызметкерлерінің кәсіби қызметіне қатысты бағдарлық бағдарларының болуы туралы айтылып жатыр.

Бұл шарт алдыңғы жағдаймен тығыз байланысты. Бұл ғылымда адамның белгілі бір құндылықтарға бағдарлануы, құндылық бағдарларының қалыптасуымен байланысты (Б. Г. Ананиев). Іс-әрекеттегі құндылықты бағдарлау негізінде кәсіби бағдарды қалыптастыруға болады.

Құндылық бағдары ұғымын анықтауда біз, көптеген басқа зерттеушілер

сияқты, атақты философ А.Т. Здромомыслованың көзқарасын ұстанамыз: «Белгіленген, белгіленген құндылық бағдарларының жиынтығы жеке тұрақтылықты, қажеттіліктер мен мүдделер бағытында көрінетін мінез-құлық пен қызметтің белгілі бір түрінің қабылдануын қамтамасыз ететін сананың өзіндік түрін құрайды. Осыған байланысты құндылық бағдарлары адамның іс-әрекеті мен іс-әрекетінің уәждемесін анықтайтын маңызды фактор болып табылады» [102]. Құндылық бағдарлары тұлғаның қалыптасуы ретінде әрекет етеді, оның мәні қажеттіліктер, көзқарастар, қатынастар, қызығушылықтар, мотивтер арқылы ашылады.

Аксиология бойынша жұмыстарды талдау негізінде құндылық бағдары ұғымының келесі белгілерін ажыратуға болады:

а) бұл қасиет, жеке тұлға қасиеті (жасөспірім үшін де, субъект үшін де онымен жұмыс істеу) (П.Г. Здравомыслов және басқалар);

б) олар жеке іс-әрекеттің инвариантты болмысын жағдайға және сыртқы жағдайларға және уақыт аралықтарына байланысты түсіндіреді (В. А. Ядов және басқалар);

в) олар қоғамның объективті құндылықтарына құндылық қатынасын білдіреді (А.В. Кирякова және басқалар).

Құндық бағдарларды анықтау кезінде біз олардың көріну формаларын да ескердік:

1) қоғамдық сана дамыған идеал ретінде;

2) объективті шындықтың элементі ретінде;

3) тұлғаның психологиялық құрылымының ажырамас бөлігі ретінде (П.Г. Здравомыслов, В.А.Ядов және т.б.).

Ішкі істер министрлігі оқу орындары курсанттарының құндылық бағдарларын қалыптастыру процесі тыңдаушының құндылықтарды тағайындауынан берілген құндылықтар негізінде өзін өзгертуге, содан кейін өзін-өзі жобалауға ауысуы мүмкін (А.В. Кирякова және басқалар).

Ішкі істер органы қызметкерінің жасөспірімдердің девианттық мінез-құлқымен жұмыс жасаудағы кәсіби бағдарлану сипаты олардың толықтырылуына, жаңартылуына, кәсіби қызметін үйлестіруге және кәсіби қызметте өзін-өзі жүзеге асыруға дайын болуына байланысты.

Кәсіби құндылық бағдарлары Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындары курсанты тұлғасының оның кәсіби қызметіне сәйкес білім мен дағдыларды игеру процесіне қосылуын қамтамасыз етеді. Танымдық қызығушылыққа негізделген білім ІІБ қызметкерінің жеке басын қалыптастыруға тұрақты әсер етеді.

Девиантты мінез-құлықтың жасөспірімдермен жұмыс жасауындағы танымдық қызығушылық пен ПО қызметкерінің қызметіне кәсіптік ынталандыру үйлесімі Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі оқу орындарының курсанттарын даярлауда үлкен әсер етеді.

Осылайша, ішкі істер органының болашақ қызметкерлерінің тұлғалық құндылықтық бағдары девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерімен жұмыс жасауға дайындықтың кәсіби бағдарын қалыптастыруға негіз болады. Өз

кезегінде, бұл дайындықтың кәсіби бағдары Қазақстан Республикасы ПМ оқу орындарының курсанттарын болашақ кәсіби қызметке бағыттауға мүмкіндік береді.

ІБ қызметкерлерінің жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс жасаудағы құндылық бағдарының мәні осы жасөспірімдердің девиантты мінез-құлыққа бейімділігін жеңуге көмектесуге деген ұмтылысымен (фокусымен) анықталады.

Сондықтан тындаушылардың кәсіби-педагогикалық дайындығы мазмұны жасөспірім девиантты мінез-құлқының сипаттамаларына сәйкес келуі керек.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі оқу орындарының курсанттары оқытуға психологиялық, педагогикалық, арнайы және практикалық дайындық кіреді. Олардың мазмұны білім стандарты, сонымен қатар біліктілік сипаттамалары негізінде анықталады.

Бірақ бұл девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасау ерекшеліктерін толығымен ескермейді, бұл осы жұмыстың тиімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Ішкі істер министрлігінің оқу орындарында оқу процесін ұйымдастыруда, олардың негізгілері дәрістер, семинарлар, практикалық сабақтар түрінде теориялық және практикалық сабақтар болып табылады.

Курсанттарды оқытудың мазмұны девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерімен жұмыс жасау үшін білім, біліктің мақсатты қалыптасуын қамтамасыз етуі керек екендігі жалпыға бірдей белгілі.

Сонымен қатар білімнің, біліктің жалпыланған сипатын және жасөспірімдермен жұмыс барысында оларды шығармашылық тұрғыдан жүзеге асыруға дайындығын қамтамасыз ету маңызды.

Білім, білік және дағдылардың жалпыланған сипаты ішкі істер департаментінің тындаушылары мен қызметкерлері оларды әр түрлі оқу процестерінде, әртүрлі жасөспірімдерге қатысты қолдану керектігін білдіреді. Жалпыланған сипат дегеніміз - бұл білім мен дағдыларды кеңінен таратудың қасиеті (Е.Н. Кабанова-Меллер, А.В. Усова және т.б.)

Атап айтқанда, А.В. Усова білім мен дағдыларды жалпылау пәнаралық байланыстарды құру процесіне негізделгенін айтады, бұл бір академиялық пән студенттің басқа оқу пәнінде алған ақпаратын қолданумен ғана байланысты емес. Оқушыларға ортақ, синтезделген тұжырымдамаларды құру үшін бірлесіп жұмыс жасағанда пәндер арасындағы терең байланыс болуы керек. Эстафетаны алып жүрген бір пән, жаңа тұжырымдамалар немесе идеялар мен тұжырымдамалар тобын жаңа, байытылған және өзгертілген түрінде жасап, осы білімді байланысты білім беру пәндеріне айналдыруы қажет [103].

Зерттеу мәселесін шешудің бұл аспектісі психологиялық, педагогикалық және арнайы дайындықтың субъектілері (академиялық пәндер) арасында байланыс бар екенін білдіреді.

Пәнаралық байланыстарды біз білім алушыларды жасөспірім

девиантты мінез-құлықпен жұмыс істеуге дайындау процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ететін байланыс ретінде анықтауға болады.

Оқу процесінің тиімділігін жалпыланған білім, қабілеттер негізінде және пәнаралық байланыстар негізінде арттыру тындаушылардың оқу, танымдық және білім беру және кәсіби қызметін зерттелетін мәселенің мәнін белсенді және терең түсінуге және жаңа ақпарат алу үшін тиісті білім базасын дайындауға бағыттауға мүмкіндік береді.

Сондықтан білім алушылар арасында жалпылама тұжырымдаманы қалыптастырудың екі маңызды шарты тындаушылардың бастапқы дайындығы мен материалды дидактикалық өңдеуді ескеру болып табылады. Осыған сүйене отырып, жалпылауды қалыптастыруды басқару зерттелетін ақпараттың тапқырлық, алуан түрлілік және ғылыми мәселелерді шешуде білімді қолдану динамикасы сияқты психологиялық қасиеттерді жұмылдырумен байланысты логикалық жоспарларындағы тындаушылардың іс-әрекетін ұйымдастыруды қарастырады», - дейді С.И. . Архангельский [104, б. 25].

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасауға дайындық барысында ПМ оқу орындарының курсанттары осындай жасөспірімдермен жұмыс істеу үшін қажетті интегралды, логикалық байланысты білімді ғана емес, сонымен қатар оған қажетті жалпылама дағдыларды да қажет етеді. Егер біз шеберлікті ақыл-ой операциясы, іс-әрекеттегі білім, білімді әртүрлі өзгермелі жағдайларда қолдана білу деп қарастырсақ, онда дағды сананы тікелей басқарусыз жүзеге асырылатын стереотипті, автоматтандырылған жұмыс болады.

Зерттеу мәселесін шешуде біз ПМ оқу орындары курсанттарының психологиялық, педагогикалық және арнайы дайындығы девиантты мінез-құлықтың ерекшеліктері туралы білімді қамтуы керек және оқу орындары тындаушыларының мінез-құлықтың осы түріндегі жасөспірімдермен жұмыс істеу қабілетін қалыптастыру керек деген тұжырымға келеміз.

ПМ оқу орындарының курсанттарын девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындаудағы маңызды бағыт интернатура (тәжірибе) болып табылады. Білім алушының дайындығы - бұл Қазақстан Республикасы ПМ оқу орындарының түлектеріне арналған оқу процесінің бөлігі. Біз мұны ПБ қызметкерлерін жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындаудағы байланысы ретінде қарастырамыз. Тағылымдама ПМ-нің оқу орындарындағы кәсіби дайындықтың формасы, сонымен қатар курсанттардың өзін жеке тұлға ретінде, оқу процесінің субъектісі ретінде өзін-өзі тану белсенділігі ретінде қарастырылады.

Тағылымдаманың мақсаты курсанттар әртүрлі санаттағы жасөспірімдермен профилактикалық жұмыстар мен дағдыларды дамыту. Сонымен қатар, ПО қызметкерінің кәсіби дайындығының деңгейі талап етіледі, оған психологиялық-педагогикалық теорияны жетік меңгеру, білім беру дағдылары мен қабілеттерін, оның ішінде девиантты мінез-құлықтағы жасөспірімдермен жұмыс жасау дағдылары мен қабілеттерін, сондай-ақ жеке

тұлғаның жеткілікті дамыған кәсіби-педагогикалық қасиетін қоса алғанда жеткілікті білім қалыптастыру қажет.

Оқу тәжірибесін ұйымдастырудың теориясы мен әдістемесінің мәселелері З.И. Васильев (педагогикалық практика мұғалімнің жеке басын қалыптастыру процесінде маңызды орын алады), В.К. Розов (педагогикалық практика оқушының теориялық білімі мен оның мектептегі болашақ өзіндік жұмысы арасындағы байланыс ретінде қарастырылады), О.А. Абдуллина (педагогикалық практика студенттердің әртүрлі педагогикалық мәселелерді шешуге бағытталған практикалық іс-әрекеттің түрі ретінде анықтайды) және басқа зерттеушілер.

Қазіргі кездегі ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерін жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге тиімді дайындау үшін тағылымдаманың (тәжірибенің) маңызы артып келеді, өйткені алдын алу жұмыстарының бағыты өзгеруде. Ұзақ уақыт бойы практика профилактикалық жұмыстың тақырыбы «істегені үшін» жазалауды мақсат тұтса, алдын алу жұмыстарының тәжірибесінде басым болатын жазалау әдістеріне назар аударды. Тәжірибе көрсеткендей, бұл тәсіл проблемалық жағдайды шешпеді.

Бұл тәсіл конструктивті-ынталандырушы тәсілмен алмастырылады, алдын-алу жұмыстары тақырыбымен динамикалық өзара әрекеттесуге, жасөспірімнің жеке жауапкершілігін және оның микроорганизмін дағдарысты еңсеру кезіндегі белсенділігін арттыруға және қалыптастыруға бағытталған. Бұл жағдайда алдын алу жұмыстарының мақсаттары келесідей анықталады:

1) әр адамның өз мәселелерін өз бетінше шешу және қиындықтарын жеңе алу қабілетін жетілдіру;

2) оларға ресми және бейресми ақпарат көздеріне жүгінуге көмектесу;

3) осы көздердің тиімділігін арттыруға ықпал етеді [105].

Алдын алу жұмыстарының міндеттері оның мақсаттарына ұқсас:

1) адамдарға өз мәселелерін өздері шешуге және қиындықтарын жеңуге қабілеттерін жетілдіруге көмектесу;

2) адамдарға әртүрлі алдын алу жүйелер мені олардың арасындағы белсенді қатынастарды орнатуға көмектесу;

3) өзара түсіністіктің жақсаруына, адамдар мен алдын-алу жүйелерінің арасындағы жаңа қатынастарды жақсартуға және орнатуға ықпал етеді;

4) халыққа көмек көрсетудің әртүрлі жүйелері шеңберіндегі адамдар арасындағы қатынастарды жақсарту;

5) теріс факторлары ауытқуды тудыратын күресті жүргізу;

6) бақылау агенті ретінде әрекет ету [105, с. 5].

Алдын алу жұмыстарының осы функцияларымен практикалық танысу үшін полиция бөлімшелерінде теориялық дайындық және оқыту түрінде психологиялық-педагогикалық және арнайы дайындық процесін ұйымдастыру ІІМ оқу орындары тындаушыларының девиантты мінез-құлық жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындаудың педагогикалық шарты

ретінде атап көрсетілген.

Осы негізде біз болашақ ішкі істер органдарының қызметкерлерінің девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығын қалыптастыру үшін келесі педагогикалық шарттарды жасадық, оған мыналар кіреді:

- оқытушыларға арналған арнайы курс;
- психологиялық-педагогикалық пәндердің жұмыс бағдарламаларына толықтырулар;
- «ІМ оқу орындары курсанттардың девиантты мінез-құлық жасөспірімдерімен жұмыс істеуге дайындау» арнайы курсы (курсанттар үшін);

Тағылымдама және тағылымдама бағдарламаларына толықтырулар (оқу және тағылымдамалар);

- аудиториядан тыс жұмыстар блогы (семинарлар, конференциялар, ғылыми-зерттеу жұмыстары, сыныптан тыс жұмыстар).

Біздің жоспарымызға сәйкес бұл педагогикалық шарттарды белгілі бір дәйектілікпен (төрт кезеңмен) енгізу керек еді. Сонымен қатар, оларды әзірлеу кезінде біз теориялық және практикалық дайындықтың өзара байланысы принципін ескердік.

Дайындық ерекшелігіне байланысты (девиантты жасөспірімдер категориясы) теориялық және практикалық дайындық процесінде үздіксіз жүргізілуі керек жаттығудың психологиялық аспектілеріне ерекше назар аударылды.

Ішкі істер органының болашақ қызметкерлерінің жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындығын қалыптастырудың бірінші кезеңі «ІМ оқу орындары курсанттарының жасөспірімдердің девианттық мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындаудың негіздері» арнайы курсына қамтиды, бұл осы қызмет түріне психологиялық-педагогикалық пән мұғалімдерін тиісті даярлау қажеттілігімен байланысты.

Арнайы курстың мақсаты - ауытқудың негіздері мен ерекшеліктері туралы білімді тереңдету негізінде мұғалімдердің жалпы педагогикалық мәдениетін қалыптастыру.

Психологиялық-педагогикалық пәндер оқытушыларына арналған арнайы курстың мазмұнына девиантты мінез-құлықтың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері, болашақ полиция қызметкерлерінің девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығын қалыптастырудың мәні ашылатын сұрақтар кірді

6-кестеде арнайы курстың тақырыптық жоспары көрсетілген.

6-кесте

«Ішкі істер министрлігі оқу орындары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының негіздері» арнайы курсының тақырыптық жоспары (ҚР ІМ оқу орындарының оқытушылары үшін)

№ Тақырыптардың атауы	Сағаттар
1. Оқу орындары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының теориялық аспектілері	2
2. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасауға дайындықтың маңыздылығы туралы курсанттардың түсініктерін қалыптастыру	2
3. Девиантты мінез-құлықтың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері	2
4. Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын алу жұмыстарының ерекшеліктері	2
Барлығы:	8

Қажетті дайындықты қалыптастырудың екінші кезеңі психологиялық-педагогикалық пәндер курстарына толықтырулармен байланысты педагогикалық шарттардың жүзеге асуының дайындығы.

Жоғарыда аталған пәндердің бағдарламаларына толықтырулар енгізу үшін оқу материалын таңдау жасөспірімдер девиантты мінез-құлқының ауытқу ерекшеліктеріне оқу материалын енгізу негізінде Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындары курсанттарының білімін тереңдетуге, дамытуға және жетілдіруге бағытталған.

Пәнаралық байланыстарды ескере отырып әзірленген бұл толықтырулар тындаушылардың кәсіби ойлауын дамытуға ықпал етеді, осы негізде ішкі істер бөлімінің болашақ қызметкері жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен кәсіби және педагогикалық этика қағидаларына сәйкес жаңа көзқарас қалыптастырады деген сенімдеміз.

«Құқықтық педагогика», «Психология» курстарына толықтырулар мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартын, осы пәндерге арналған типтік бағдарламалардың бастапқы дайындығын және талдауын зерделеу барысында алынған нәтижелерді ескере отырып жасалды.

«Құқықтық педагогика» - курсанттар 4 курста оқи бастайтын пән.

Осы пәннің мазмұнын алдын-ала талдау курсты оқу барысында талқыланатын тақырыптар мен мәселелердің мазмұны болашақ ІІО қызметкерлерінің кәсіби қызметінде девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайын болу проблемаларына назар аудармайтындығын және әр түрлі жастағы балалардың ауытқуын зерттемейтінін көрсетті. Сондықтан біз осы курстың жұмыс бағдарламасына толықтырулар енгіздік.

Толықтырулардың мақсаты болашақ ІІО қызметкерлерінің

жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының ерекшеліктері туралы білімдерін қалыптастыру болды, ал мазмұны ауытқудың себептері мен осы бағыттағы ІІБ қызметкерлерінің кәсіби қызметінің мәнін ашты.

3 тақырып. «Құқық қорғау саласындағы педагогика». Толықтыру «Ауытқу мәселесі контекстіндегі ішкі істер органдарының құқық қорғау қызметі педагогикасы».

8 тақырып. «Ішкі істер органдары қызметкерлерінің ұжымдағы қатынастарын реттеу».

«Психология» курсы білім алушыларға кәсіби бағдарланған психологиялық білім мен дағдыларды игеруге көмектесуге арналған.

Бұл курстың мақсаты курсанттарда психикалық білім жүйесін қалыптастыру, бұл олардың психикалық шындықты талдауға және жалпы психологияның негізгі ғылыми тұжырымдамалары туралы теориялық идеяларды кәсіби қызметтің практикалық аспектілерімен сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Осыған қарамастан, осы пәнді оқу кезінде ауытқу көріністерінің психологиялық сипаттамаларын анықтамайды, жасөспірімдердің мінез-құлқына әсер ететін жас және физиологиялық өзгерістерді зерттемейді, тындаушылардың девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасауға дайындығын қалыптастыру кезінде қажет болатын «ауытқу» ұғымын ашпайды.

Сонымен, ауытқудың психологиялық сипаттамалары туралы білімді қалыптастыру үшін біз Психология курсына қосымша әзірлеуді қажет деп санаймыз және мұндай мінез-құлықтың психологиялық себептерін, толықтырулардағы жасөспірімдердің жас ерекшеліктерін талдаймыз, сонымен қатар ұсыныстарда девиантты мінез-құлыққа психологиялық әсер ету әдістерін қолдануды ұсынамыз.

5 тақырып. «Қарым-қатынас психологиясы». «Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен қарым-қатынастың психологиялық аспектілері» толықтырулар.

7 тақырып. «Қылмыстық психология». «Девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдердің тұлғалық-психологиялық сипаттамалары» толықтырулар.

Білім беру ұйымдары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығының қалыптасуының үшінші кезеңінде, біздің ойымызша, «оқу орындарының курсанттарына арналған девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау» арнайы курсы маңызды шарт болып табылады.

Біздің арнайы курс курсанттарды девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасаудың теориялық және практикалық қабілетін қалыптастыруға бағытталған.

7 кестеде курсанттарға арналған арнайы курстың тақырыптық жоспары келтірілген.

Кесте 7 - «Білім алушылардың білім беру мекемелеріне жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге дайындау»

арнайы курсының тақырыптық жоспары

	Тақырыптар атауы	Дәріс	семинарлар	тәжірибелік
1	Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының түсінігі мен мәні	2	2	
2	Девиантты мінез-құлықтың пайда болу себептері мен алғышарттары және оның қалыптасу факторлары	2	2	2
3	Девиантты мінез-құлықтың көріну формалары	2	2	2
4	Ауытқудың алдын-алу, алдын-алу формалары мен әдістері	2	2	2
5	Шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарының жасөспірімдердің ауытқуының алдын алу бойынша жұмысының формалары мен әдістері	2	2	2
	Барлығы	10	10	8

Арнайы курстың мақсаты - жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс жасауда кәсіби қызмет тұрғысынан ҚР ПМ оқу орындары курсанттарының қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыру.

Мақсатты іске асыру келесі міндеттермен байланысты:

- жасөспірімдердің ауытқуы мен девиантты мінез-құлқының ерекшеліктері туралы білім қалыптастыру;
- жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының себептері мен факторларын таныстыру;
- ауытқудың алдын-алудың мәні мен маңызын ашу;
- тиімді профилактикалық шараларды қолдану әдістемесін үйрету;
- жасөспірімдердің ауытқуының алдын алу бойынша шет

мемлекеттердің құқық қорғау органдарының жұмысының нысандары мен әдістерімен таныстыру;

- девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасауға дайындық жағдайымен таныстыру.

Бұл арнайы курстың мақсаты болашақ ПО қызметкерлерінің девиантты мінез-құлықтың ерекшеліктері туралы білімдерін қалыптастыру, тереңдету және жетілдіру, сондай-ақ девиантты жасөспірімдермен жұмыс жасау дағдыларын дамыту.

Арнайы курстың мазмұны тапсырмалар мен дидактикалық принциптерге сәйкес таңдалды. Арнайы курсты оқу барысында Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындары курсанттарының кәсіби дайындығының теориялық негіздері және жасөспірімдердің ерекшеліктері мен жасөспірімдер арасындағы ауытқу себептері ашылды.

Осы арнайы курстың практикалық дайындығы, ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерінің кәсіби қызметінде психологиялық дайындықты және эмоционалды тұрақтылықты қалыптастыру мақсатында,

Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының курсанттарымен практикалық жұмыстарды орындауды қарастырады:

- тесттік және практикалық тапсырмалар: педагогикалық мәселелерді шешу, талдау, әртүрлі оқу және аудиториядан тыс жұмыстарға қатысу: тренингтер, іскери ойындар, ұжымдық шығармашылық жұмыстар;

- ауытқу формалары мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының диагностикасы (тесттер, сауалнамалар, анкеталар);

- өзіндік жұмыс және үлгерім туралы есептер.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі оқу орындары қызметкерлерінің девиантты мінез-құлық жасөспірімдерімен жұмыс жасауға кәсіби дайындығын қалыптастырудың төртінші кезеңі дамыған педагогикалық жағдайлар жүйесіне сәйкес, тағылымдаманы ұйымдастырумен және аяқтаумен байланысты.

Төртінші, магистратурада тағылымдамадан өту кезінде осы шарттың орындалуы маңызды, өйткені бұл болашақ ПО қызметкерлерінің теориялық және практикалық дайындығының логикалық жалғасы. Осы кезеңде кәсіптік оқыту процесі аяқталады, сондықтан практика барысында курсанттардың мазмұны мен шарттары нақты кәсіби қызметке мүмкіндігінше жақын. Жоғарыда айтылғандай, практиканы ұйымдастыру мен өткізудің жұмыс бағдарламаларын талдау Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының курсанттарының девиантты мінез-құлықтағы жасөспірімдермен жұмыс істеуге үйрету қарастырылмаған, және біз тағылымдаманың мазмұнына толықтырулар ұсындық.

Оқу орындары курсанттарының жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс жасауға кәсіби дайындығын қалыптастырудың келесі маңызды шарты тыңдаушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарымен, ғылыми-әдістемелік семинарлар мен конференциялармен, сонымен қатар сыныптан тыс жұмыстармен ұсынылатын сыныптан тыс жұмыстар болып табылады.

Бізге курсанттарды ауытқудың себептері мен оның ерекшеліктерін зерттеуге қосқан жөн және осы шартты жүзеге асыруда ғылыми әдебиеттермен жұмыс жасау, ауытқуды болдырмау және түзету проблемалары бойынша ғалымдардың, мұғалімдердің, психологтардың еңбектеріне шолу және талдау жасау керек.

- девиантты мінез-құлықтың пайда болуына ықпал ететін алғышарттарды зерттеу;

- девиантты мінез-құлық бар жасөспірімдердің қажеттіліктері мен қызығушылықтарын зерттеу;

- психикалық процестердің жеке ерекшеліктерін анықтау.

Жоғарыда айтылғандар білім алушыларға ауытқу құбылысын тереңірек түсінуге және жасөспірімдер арасындағы ауытқу проблемасына неғұрлым толық және мұқият қарау қажеттілігін түсінуге көмектеседі.

Осы мәселелерді шешу үшін тындаушыларға ғылыми-зерттеу жұмысының тақырыбын ұсындық:

- жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтың алдын-алу және түзетудегі отбасының рөлі;

- девиантты мінез-құлықтың алдын алудағы ақпараттық жүйенің маңыздылығы;

- ауытқу себептерін жоюдағы ішкі істер органы қызметкерінің рөлі;

- білім беру жүйесіндегі девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен тиімді жұмыс жасау үшін мамандар даярлауды жетілдіру.

Курсанттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері ғылыми баяндамалар, баяндамалар, рефераттар, курстық жұмыстар түрінде ұсынылады және ауытқу проблемаларын дамытуға байланысты ғылыми конференциялармен семинарларда ұсынылады.

Сабақтан тыс жұмыстар блогына кіретін аудиториядан тыс жұмыстар қажетті дайындықты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сабақтан тыс жұмыстардың мақсаты - мамандандырылған білім беру ұйымдарының жұмысына қатысу (баспана, балалар аула клубтары, балалар үйі, оңалту және бейімдеу орталықтары), мазмұны білім беру ұйымдарының ткурсанттарының әлеуметтік маңызды практикалық іс-шараларға тарту және таныстыру арқылы девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысты ұйымдастыруды қамтиды.

Осылайша, білім беру ұйымдары курсанттарының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасауға кәсіби дайындығын қалыптастырудың педагогикалық жағдайларын жасау және теориялық негіздеу кезінде іске асыру Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының курсанттарына ауытқу проблемаларын, әсіресе оның көріністерін, түрлерін анықтауға мүмкіндік береді деген болжамнан бастадық және девиантты мінез-құлық формалары бүгінгі күні өзекті болып қала береді. Осы мәселелерді шешу үшін жалпы профилактикалық процестің барлық қатысушыларының, сондай-ақ девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің өзара қарым-қатынасында адамгершіліктік-құқықтық нормаларға лайықты

ПО қызметкер талап етіледі.

Оқу орындарындағы тыңдаушыларды даярлау процесінің тиімділігіне ықпал ететін келесі шарт - контекстік сипаттағы оқу жаттығуларының жиынтығын орындау арқылы тыңдаушыларды дайындау.

А.А. Вербицкийдің айтуынша кәсіби дайындықтың тиімділігі, егер ол маманның нақты кәсіби қызметінің ерекшеліктерін толығымен ескерсе, жоғары болады. Біздің жағдайда, ҚР ІІМ оқу орындарының тыңдаушыларын девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындау олардың кәсіби қызметінің қисынына - мақсаттарына, тақырыбына, құрылымына сәйкес келуі керек. Бұл жағдайда оқыту және оқу-танымдық қызмет жоғары кәсіби қызмет болып табылуы қажет.

Осы мақсатта тыңдаушыларға контекстік жаттығуларды орындау ұсынылуы мүмкін.

Бұл мыналардан көрінеді:

1) қызмет тақырыбына және шешілетін нақты проблеманың белгілеріне сәйкес келуі;

2) девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасаудың барлық мүмкін аспектілерін қамту.

Көптеген педагогтар мен психологтардың еңбектері проблемалық оқытуды зерттеуге арналған: Ю.К. Бабанский, А.В. Брушлинский, З.И. Калмыкова, Т.В. Кудрявцева, И.Я. Лернер, В.Н. Максимова, А.М. Матюшкина, В.Оконя, Г.Уоллес, Т.И. Шамова және басқалар.

Проблемалық-бағытталған көзқарас шешілетін мәселелерді анықтауды, осы негізде тыңдаушыларды оқыту мақсаттарын тұжырымдауды қамтиды. Анықталған әрбір проблема үшін ерекше әдістермен жүзеге асырылатын оқу бағдарламалары жасалады (Ю.А.Копаржевский, Б.Л. Лазарев, П.И. Третьяков, Т.И. Шамова және басқалары).

Бұл тәсілдің құндылығын болжау мен проблемаларды шешуге бағытталған оқытудың алға жылжыту қағидасын қолданылғанынан көруге болады. Оқытудың алға жылжыту қағидасына негізделген білім жасөспірімдермен жұмысты орындау туралы уақтылы шешім қабылдауға және оны тиімді жүзеге асыру үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Оқу процесітегі проблемалар мен кемшіліктерді анықтай отырып, проблемалық-бағытталған тәсіл жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеудің нақты тәжірибесінде қол жеткізілмеген нәрсені ашады.

Жоғарыда айтылғандар білім беру ұйымына тыңдаушыларды даярлау процесінде проблемалық-бағдарланған тәсілдің белгілі бір тізбегін енгізудің қисындылығын анықтайды. Талдау негізінде проблемалар банкін қалыптастыру, ең маңызды мәселелерді шешуге арналған кешенді мақсатты бағдарламаларды әзірлеу, әдетте, оларды шешудің инновациялық жолдарын бөліп көрсету.

Курсанттарды даярлау процесінде проблемалық-бағытталған тәсіл мәселені іске асырудың факторларының бірі ретінде ғана көрінеді. Бұл тыңдаушылардың шығармашылық тұлғасын қалыптастыру мәселесін

шешумен тығыз байланысты. Ол үшін біз зерттеу сипатындағы жаттығулар жиынтығын жасап шығардық.

Курсанттарға даярлау процесінде проблемалық-бағдарланған әдіс оқытушының іс-әрекетінің келесі мазмұнын көздейді: мәселені қою, проблемалық жағдай жасау, мәселені шешуге қажетті жағдайларды ұйымдастыру, бірақ дәстүрлі оқыту әдістеріндегідей қорытынды жасамайды. Оқытушы берген білім негізінде білім алушылар өздері қорытынды жасайды және жалпылайды, қойылған сұрақтарға жауаптар іздейді және мәселені шешу жолдарын іздейді.

2. Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің білім беру мекемелері курсанттарының девианттық мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс істеуге дайындығы бойынша тәжірибелік-экспериментальді жұмысы

2.1. Педагогикалық эксперименттің мақсаты, міндеттері және кезеңдері

Габдеш начнешь вот отсюда. Удачи